

OTDK-DOLGOZAT

2014

LZS 982

KOSZOVÓ ÉS A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK: SE VELE, SE NÉLKÜLE?

KOSOVO AND THE INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: NEITHER WITH NOR WITHOUT THEM?

Kézirat lezárva: 2013. november 18.

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS.....	1
2. TÖRTÉNELEM.....	2
2.1 AZ ALBÁN NÉP EREDETE.....	2
2.2 ALBÁNOK AZ OSMÁN BIRODALOMBAN.....	3
2.3 KOSZOVÓ AZ ELSŐ JUGOSZLÁVIA IDEJÉN.....	2
2.4 KOSZOVÓ A JUGOSZLÁV SZOCIALISTA SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGBAN	2
2.5 JUGOSZLÁVIA VÉRES MARADÉKA	6
2.6 A KOSZOVÓI FELSZABADÍTÁSI HADSEREG TÉRNYERÉSE.....	7
2.7 KOSZOVÓ A FÜGGETLENEDÉS ÚTJÁN.....	8
3. A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK SZEREPVÁLLALÁSA KOSZOVÓBAN.....	9
3.1 A NATO KOSOVO FORCE MISSZIÓ	10
3.2 AZ UNMIK ELSŐ PILLÉRE.....	11
3.3 AZ UNMIK MÁSODIK PILLÉRE	12
3.4 AZ UNMIK HARMADIK PILLÉRE.....	13
3.5 AZ UNMIK NEGYEDIK PILLÉRE.....	14
3.6 AZ UNMIK STRUKTÚRÁJÁNAK ALAKULÁSA.....	15
3.7 AZ EULEX MISSZIÓ	16
4. A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK ÁLLÁSPONTJA ÉS ÉSZAK-KOSZOVÓ VITATOTT STÁTUSZA.....	20
4.1 AZ ENSZ ÁLLÁSPONTJA	20
4.2 AZ EURÓPAI UNIÓ ÁLLÁSPONTJA	22
4.3 KOSZOVÓ ETNIKAI, POLITIKAI HELYZETE	24
4.4 ÉSZAK-KOSZOVÓ VITATOTT STÁTUSZA.....	26
5. KOSZOVÓ GAZDASÁGA.....	28
5.1 GAZDASÁGI TELJESÍTMÉNY	29
5.2 MUNKAERŐ-PIACI HELYZET	33
5.3 RÉSZVÉTEL REGIONÁLIS INTEGRÁCIÓBAN	33
5.4 KÜLKERESKEDELEM ÉS MŰKÖDŐTŐKE-ÁRAMLÁSOK	35
6. A KOSZOVÓI LAKOSSÁG VÉLEMÉNYE ÉS JÖVŐKÉPE – EGY PRIMER KUTATÁS EREDMÉNYEI.....	36
7. KONKLÚZIÓ.....	38
IRODALOMJEGYZÉK.....	41
KÖNYVEK:	41
TANULMÁNYOK:	41
INTERNETES FORRÁSOK:	41
MELLÉKLETEK.....	44
I. ÁBRA ILLETVE TÁBLÁZATJEGYZÉK:	44

1. BEVEZETÉS

Az államok születése, összeolvadása és megszűnése a történelem folyamán természetes folyamattá vált, így van ez a Balkánon is, ahol Európa szívében kis területen sok nemzetiség él többnyire elszórtan, keveredve. Koszovó, a volt Jugoszlávia déli tartományaként hiába rendelkezik 88%-os albán lakossággal, a mai napig nem sikerült teljes mértékben jogilag érvényesítenie önállósodási törekvéseit. Földrajzi fekvését tekintve az iszlám és a keresztény, vagyis az albán és szerb közösség határán fekszik, ami növeli a feszültségeket a régióban.

Az 1999-es háború után a tartomány képtelen lett volna a közigazgatást önállóan megoldani, ezért a nemzetközi szervezetek segítségére szorult. A konfliktust követő, Szerbiából és Koszovóból irányuló menekültáradat Magyarországot is elérte, amit bicskei lakosként az ország egyik legnagyobb menekülttábora mellett élve személyesen tapasztalhattam meg. Különleges élmény volt egy osztályba járni a NATO bombázás elől menekülő vajdasági, és a szerb katonai alakulatok elől menekülő koszovói állampolgárokkal.

Mindenképpen olyan témakört kívántam választani dolgozatom alapjául, ami kevésbé feldolgozott a hazai szakirodalomban.

Választott témám aktualitását több tényező is alátámasztja. Koszovó önállósodási törekvése gyakorlati jelentőséggel bír manapság, mivel a terület feltétlen elismerése precedensként szolgálhatna a világ más területein homogén többséggel bíró, önálló állammal nem rendelkező népcsoportok számára. A nemzetközi szervezetek és szerepvállalásuk elemzésének motivációja, hogy bizonyos csoportok véleménye szerint megérett az idő a tevékenységük beszüntetésére, és át kell adniuk a tartomány vezetését a helyi szerveknek.

Kutatásom célja annak bizonyítása, hogy a nemzetközi szervezetek tevékenysége továbbra is elengedhetetlen Koszovó területén a biztonságos hétköznapi élet, és egy fenntartható gazdasági modell létrehozása szándékából.

Dolgozatom során választ kívánok kapni arra, hogy milyen a nemzetközi szervezetek megítélése Koszovóban, és hogy milyen szerepet játszik ebben a szerb közösség. Fontosnak tartom kiemelni az észak-koszovói szerb enklávét jelentőségét az ott élő lakosok Pristinát elutasító magatartása miatt, illetve a szervezett bűnözés illetve a korrupció problémáját, amely már a nemzetközi szervezetek alkalmazottainak a körében is felütötte a fejét.

Készítettem egy angol nyelvű internetes kérdőívet hipotéziseim bizonyításának elősegítéseként, amelyet koszovói lakosokkal, illetve nemzetközi szervezetek alkalmazottai-val töltettem ki. Az űrlap célja, hogy feltérképezze a Koszovóban élők hozzáállását a nemzetközi szervezetek tevékenységéhez, képet adjon környezetük infrastrukturális állapotáról és jövőképükről.

Véleményem szerint Koszovó, jelenlegi állapotában még nem kész a békefenntartó és igazgatási segítséget nyújtó erők munkájának saját erőből való helyettesítésére, illetve az északi, legfőképpen mitrovicai régió integrálása messzemenően nem fejeződött be. A térségben magas a munkanélküliség, a népesség túlságosan rá van utalva a nyugat-európai diaszpóra hazautalásaiból származó jövedelemforrásra.

Úgy gondolom, hogy egy ilyen nagy koncentrációban egy tömbben élő közösség, mint az albán, ki fogja vívni a teljes mértékben való elismertséget, és a kedélyek lecsillapodásával, ha nem is rövid időn belül, de elérhető a békés Balkán megteremtése.

2. TÖRTÉNELEM

2.1 Az albán nép eredete

A Balkán-félsziget mintegy hatmillió albán népessége nagyrészt három államban él. 3,3 millióan az etnikailag csaknem homogén Albániában, 1,8-1,9 millióan Koszovóban, továbbá 5-600 ezren Macedóniában. A történészek többségének véleménye szerint az albánok a Balkán-félsziget egyik őslakos etnikumának, az illíreknek a leszármazottai. Azoknak az illír törzseknek az utódai, amelyek hegyvidéki izoláltságukban egyaránt kimaradtak a római uralommal együtt járó romanizációból, majd a 7. századi szláv bevándorlást követő elvegyülésből.¹ Az illír-albán folytonosság téziséből kiinduló vélemények szerint Koszovó őshonos népessége az albán, amely a 18. század előtt is többséget alkotott a régióban. A későbbi jugoszlávizmus alaptézisét a korábban már említett illírizmus képezte. Az illíristák szerint a déli szlávok a térség őslakóinak az illíreknek a leszármazottai, így valójában egyetlen nemzet különböző ágait alkotják.²

A 20. század előtt az albánok nem tudtak saját államot létrehozni. A középkorban általában a bizánci vagy a szerb állam alattvalói voltak, majd a 15. században, a Szkander bég vezette ellenállás összeomlása után török uralomra kerültek. A következő évszázadok során az albánok jelentős része felvette a muzulmán hitet, és elitjük beilleszkedett az oszmán birodalomba.

---

¹ Juhász József-Magyar István-Tálas Péter-Valki László; Koszovó : Egy válság anatómiája, Osiris, Budapest, 2000, 11.o.

² Juhász József : Volt egyszer egy Jugoszlávia, Aula, Budapest, 1999, 14.o.

A horvát-szerb törzsek a mai Románia területén keresztül a Kárpátok keleti és déli oldala mentén érkeztek a Balkánra, és tartós megtelepedésükre a 7. század első felében került sor. A Frank Birodalom hatására a 9. században vették fel a keresztény hitet, majd az egyházszakadás után a szerbek annak ortodox-bizánci változatához csatlakoztak. A középkori szerb állam Dusan uralkodása alatt, 1331 és 1355 között élte fénykorát, akinek birodalma a mai Szerbia Dunától délre fekvő részei mellett kiterjedt a mostani Macedónia, Albánia, Kelet-Hercegovina és Észak-Görögország területére is. Koszovó a dusani államterület szerves részét alkotta. Prizren például egy ideig királyi székhely, az ugyancsak koszovói Pec pedig a szerb ortodox egyház központja volt. A szerbek Mohácsa, az 1389-es rigómezei csatavesztés után Szerbia jelentősége csökkent, majd 1459-ben teljesen török uralom alá került.

2.2 Albánok az Oszmán Birodalomban

Az Oszmán Birodalom évszázadai alatt azonban Koszovó elvesztette a középkorban még domináns szerb etnikai jellegét. Az 1389-es koszovo-poljei csatavesztés után a szerbek észak fele húzódtak, illetve elűzték őket. Helyükre főképp albánok telepedtek be, nagyrészt a mai Albánia területéről, ennek következtében 1912-re a terület népességének kétharmada albán volt, akik évszázadokra bekényszerültek a Török Birodalom fejlődést gátló struktúrájába. A koszovói szerb-albán konfliktus gyökerének tekinthető, hogy a társadalmi struktúra más-más szintjein álltak. A muzulmán albánok katonaként, hivatalnokként, földbirtokosként uralkodó helyzetben voltak az úgynevezett kmet státuszú szerb paraszti népességgel szemben. Ezért a szerbek számára a török uralmat sokszor éppen az albán etnikum testesítette meg.³ 1875-ben a prizreni orosz konzul a következőket mondta a szerb történész Pantelija Srečkovićnak: „A szerbek Koszovó földjén veszítették el birodalmukat; Koszovóban fog eldőlni egy csatában majd a Balkán-félsziget és a szerb nép sorsa is.”⁴ Az albánokat csak 1878-ra érte el a nemzeti újjászületési mozgalom, amely a Priznenben létrehozott Albán Ligában testesült meg, és célja a négy vilajet - a skodrai, a koszovói, a manastíri, és a janinai - egyesítése volt, ám a török hatóságok 1881-ben likvidálta azt. A szerb-albán viszony további romlásához vezetett az, hogy bár Szerbia és Montenegró már 1878-ban elnyerte függetlenségét, addig Koszovó 1912-ig török megszállás alatt volt, így ebben a 34 évben a szerb hatalmi terjeszkedés folyamatosan Koszovó ellen irányult. Ebben az évben szerb, montenegrói és görög csapatok megszállták az albán lakta területek zömét, így az ottani felkelés vezetői nagyhatalmi segítséggel 1912. no-

---

³ Juhász József-Magyar István-Tálas Péter-Valki László; Koszovó : Egy válság anatómiája, Osiris, Budapest, 2000, 14.o.

⁴ Slijepevic, Djoko: Über die serbisch-albanischen Beziehungen im 19. Jahrhundert 1. In: Shëjzat 1973/9-12. 340.o.

vember 28-án kikiáltották függetlenségüket, ám ez a kezdetleges állapotban tartott állam nem terjedt ki az összes albán etnikumú területre.

2.3 Koszovó az Első Jugoszlávia idején

A mai Koszovó területe 1918-ban az 1929-ig Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak nevezett Jugoszláviához került, mely területeken félmillió albán élt, ami az albánság 20. század eleji létszámának egyharmadát tette ki. A két termékeny medence (Metohija és Kosovo Polje), valamint a terület bányakincseinek birtoklása nagy gazdasági jelentőséget tulajdonított a területnek. A szerb központú királyság célja a régió szerb népcsoport által való homogenizálása volt. A szerb és az albán nemzet tagjai történelmük során már megtapasztalhatták, hogy milyen a társadalmi ranglétra tetején elhelyezkedni, ezért biztonságban csak ez esetben érezték magukat. A két világháború között az albán népesség elnyomás alatt élt. Nem volt albán nyelvű oktatás, az albán parasztság nem részesülhetett a földosztásból, sőt volt, akiktől elvettek földjeiket. A ki- és betelepítések hatására a szerb lakosság aránya az 1930-as évekre egyharmadra emelkedett. A második világháborúban, 1941. április 6-án a németek és szövetségeseik megtámadták Jugoszláviát, majd Koszovó területéből három állam, Németország, Bulgária és főként az 1939 óta olasz megszállás alatt álló Albánia részesült.⁵ Ezúttal az etnikai homogenizáció fordított formája következett be, bár a szerb és albán adatok eltérőek, előbbiek szerint százezer, utóbbiak szerint tízezer szerb került elűldözésre, illetve újabb betelepítési hullám zajlott le Albániából mintegy hetvenezer fő beköltöztetésével.⁶ 1944-ben visszaállították az 1941-es határokat, amelyre a koszovói albánok az úgynevezett ballista felkeléssel válaszoltak, amit két hónapos harcok árán, de levertek a jugoszláv hatóságok.⁷

2.4 Koszovó a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban

1945-ben Josip Broz Tito föderációként szervezte újjá a délszláv államot. A szövetségi állam hat köztársaságból, egy autonóm körzetből és egy tartományból állt. Az új Jugoszláviában a koszovói régiót Kosovo-Metohija Autonóm Körzet néven Szerbiához csatolták, ám köztársasági rangot nem kapott. Ekkoriban felmerült egy esetleges Balkán-föderáció eszméje, amelyben Albánia is egy tagköztársaságként vett volna részt, ám amikor 1948-ban Jugoszláviát „különutas”⁸ politikája miatt kiközösítették a szocialista blokkból, ez lekerült a napirendről. A koszovói albánok helyzetét a hatvanas évek közepéig az adok-kapok helyzet jellemezte.

⁵ Kálóczy Izabella – Kálóczy Péter: Koszovói ellentétek és a függetlenedés útja in http://www.grotius.hu/doc/pub/CVKPAV/2010_42_kaloczy_koszovo.pdf (2013.10.26. 10:54)

⁶ Juhász József-Magyar István-Tálas Péter-Valki László; Koszovó : Egy válság anatómiája, Osiris, Budapest, 2000, 19.o.

⁷ Juhász József-Magyar István-Tálas Péter-Valki László; Koszovó : Egy válság anatómiája, Osiris, Budapest, 2000, 20.o.

⁸ Sipos Péter : Szovjetunió és Jugoszlávia, 1945-1955 in História;1992/04; 3.o

Voltak kulturális lehetőségeik – anyanyelvi iskola, albán sajtó – illetve jelentős központi költségvetési támogatásban részesültek, ám a jugoszláv vezetés szoros politikai és közigazgatási ellenőrzés alatt tartotta Koszovót.

Koszovó Jugoszlávia megalakulásától kezdve mindig is konfliktusgeneráló terület volt, ezt megtévezve pedig a hatvanas évekbeli albán népszaporulat hatására az albánok a föderáció harmadik legnépesebb kisebbségévé váltak.⁹ A szerb többségű vezetés az albánok integrálása reményében az 1963-as alkotmány által autonóm körzetből tartományi rangra emelte, majd 1967-71 között decentralizálva az egész föderáció struktúráját tovább szélesítették a lehetőségeiket. Az 1974-es alkotmányreform alapján Koszovó Szerbia tartománya maradt ugyan, de csaknem olyan önállóságot kapott, mintha köztársaság lenne, ám az elszakadás joga továbbra sem illette meg. A szövetségi alaptörvény lehetővé tette a tartományi alkotmány megírását, parlament, kormány és bíróságok felállítását, illetve képviseltethették magukat a szövetségi testületben. A kultúra terén is változások következtek be: a Pristina egyetem önállóságot kapott, és a jugoszláviai albánság lehetőséget kapott kulturális kapcsolatok kiépítésére Albániával. Ezek a változások növelték az albánság komfortérzetét, ám továbbra sem alakult ki köztük szilárd identitás a jugoszláv állam felé.

Jugoszlávián belül a gazdasági viták fontos szeletét képezte az elmaradott régiók támogatása. 1965 után a föderációs alap szolgált erre a célra, amelybe a nemzeti jövedelem 1,97%-át kellett befizetni a tagköztársaságoknak. Bár a hatvanas évek elejétől Koszovó kapta meg a támogatásoknak a legnagyobb hányadát (melléklet, táblázatjegyzék: 1.), bizonyos okok következtében, mint például a népességrobbanás és a pénzek felhasználásának irracionáltsága, elszakadása mégis növekedett.

1981. március 11-én tüntetéshullám kezdődött, amelynek fő politikai jelszava a köztársasági önállóság kivívása volt. A tartomány „elalbánosodását” ezek után sem sikerült megállítani, ami érzékenyen érintette a szerb nemzetet. Koszovó egyszerű kisebbségi problémából a jugoszláv közösség alapjait politikailag és gazdaságilag is destabilizáló válságövezetté vált. Az alulról szerveződő nacionalizmus nem ért el áttörést, ezért Milosevic Koszovót a szerb nemzet legégetőbb sorskérdésévé emelte.¹⁰ Koszovó kérdése egyre égetőbbé vált, és ahogy A. Bebler szlovén politológus írja, Koszovó szerepe Jugoszlávia szétesésében¹¹ „Boszniának az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásában játszott szerepéhez hasonlítható. Mindkettő elviselhetetlen feszültségeket gerjesztve destabilizált mindent, s ez okozta végül a központi hatalom összeomlását”.

⁹ Juhász József: A délszláv háborúk ; Napvilág Kiadó, Budapest, 1997 , 46.o

¹⁰ Juhász József: A délszláv háborúk , Napvilág Kiadó, Budapest, 1997 ; 47.o

¹¹ A.Bebler: A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. Európai szemle, 1992. 3. sz. 117. o.

2.5 Jugoszlávia véres maradéka

Jugoszlávia legrosszabb gazdasági mutatóival Koszovó volt az államalakulat legkevésbé integrált része. Szerbia célja a tartomány reintegrálása volt, amelyet politikai és érzelmi okok mellett gazdasági indokok is motiváltak. A szerb gazdaság fenntartásához elengedhetetlennek bizonyult a koszovói bányászati és a vajdasági agrárpotenciál. Koszovó teljes beolvasztása az alkotmány módosítása és a tagköztársaságok beleegyezése nélkül nem volt kivitelezhető, illetve a tartományi vezetőség nem volt leváltható. A helyzet megoldására kibontakozott az úgynevezett „antibürokratikus forradalom”, azaz a látszólag spontán, de valójában felülről generált szerb és montenegrói tüntetések sorozata Koszovóban. A tüntetések hatására lemondtak a koszovói tartományi vezetők, és 1989 márciusában a szövetségi testületek elismerték Szerbia jogát a teljes államiségre, illetve jóváhagyták a szerb alkotmány módosítását.¹² 1989-1992 között minden lényeges döntési jogkört Belgrádba csoportosítottak, ennek ellensúlyozására 1989 decemberében megalakult a Koszovói Demokratikus Liga, amely bojkottálta a szerbiai politikai életet. 1990. február 1-jén Belgrád katonai egységeket telepített a tartományba, átvette az állam és közbiztonsági ügyek intézését, felfüggesztette a helyi hatóságok önállóságát, majd feloszlatta a koszovói parlamentet és kormányt. Szerbekkel töltötték fel a koszovói adminisztrációt, szerbiai alapon, országos szinten egységesítették az oktatást, illetve a pristinai médiát is központi irányítás alá vették.¹³ Válaszul, az albánok kivonultak a hivatalos állami és társadalmi szférából, és kiépítették saját intézményhálózatukat. A szerb és albán politikai, illetve társadalmi intézmények párhuzamos működéséhez társult a gazdaság felosztódása is. Az albán társadalom a legális tevékenységek után sem fizette be az adót a jugoszláv kormány felé, amely a külföldi hazautalásokkal kiegészülve biztosította az önellátásukat. Végeredményben az albánok belső elkülönülése a szerb államtól szinte teljessé vált, amit jól szemléltet, hogy 80%-uk nem is beszél szerbül. Miután a koszovói parlament albán tagjainak 1990. július 2-i határozata alapján Koszovót a föderáció hetedik tagköztársaságává választották, a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság szétesése után azonnal a független Koszovó szerb megszállásáról beszéltek. Parlamentjük 1991. szeptember 22-én kimondta a teljes függetlenséget. 1992-ben megtartották az első választásokat, amelyen Ibrahim Rugova, valamint az Koszovói Demokratikus Liga (Lidhja Demokratike e Kosoves) aratott győzelmet, ellenjelölt nélkül. Az újonnan megalakult államot csupán Albánia ismerte el, ám nem volt abban a helyzetben, hogy bármi más nemű segítséget nyújtson számára. A szerbekkel való szembenállás és a ritka összetűzések ellenére a koszovói válság 1998-ig nem csapott át hábo-

¹² Juhász József: A délszláv háborúk, Napvilág Kiadó, Budapest, 1997 : 48.o

¹³ Juhász József : Volt egyszer egy Jugoszlávia, Aula, Budapest, 1999, 288.o.

rúba. Jugoszlávia nem kívánt többfrontos háborúba bocsátkozni a horvát és a bosnyák konfliktusok mellett, illetve nem akarta még jobban kivívni a nemzetközi közösség haragját. A koszovóiak szeparatista céljaikhoz nem találtak szövetségest, mivel az önrendelkezés alanyai-
vá csak a volt tagköztársaságok válhattak a jugoszláv felbomlás alapelve szerint. 1991-ben, amikor Koszovó kérte nemzetközi elismerését, kérését pont erre hivatkozva utasították el, miszerint tartományként nincs elszakadási joga.¹⁴ Ezen tényezők következtében a délszláv háborúk ideje alatt Koszovó a passzív ellenállást választotta, és bízott abban, hogy a bosznia-hercegovinai háború végkimenetele precedensként szolgálhat számukra.

2.6 A Koszovói Felszabadítási Hadsereg térnyerése

Ez a helyzet 1998-ig tartott, amikor a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (Ushtria Çlirimtare e Kosovës - UCK) egyre nagyobb befolyásra tett szert, majd bejelentették céljukat, ami nem volt más, mint Koszovó felszabadítása. Az UCK megkezdte Koszovó ellenőrzés alá vonását, illetve a saját intézmények felállítását. A jugoszláv fél növelte a térségben katonai erejét, és ellenállt a gyakran szerb civil életet veszélyeztető UCK akcióinak. A NATO légitámadásokat helyezett kilátásba, ám ez az október 12-i Hollbroke-Milosevic egyezményrel elkerülhetővé vált. A tél beköszöntével újra mindennapossá váltak az incidensek, az álláspontok nem közeledtek egymáshoz. Ebben a helyzetben került sor 1999. február 6-án a franciaországi Rambouillet-ban a koszovói békekonferenciára. Az előterjesztett javaslat értelmében Koszovó Jugoszlávia része maradna, ám végső státusának meghatározásáig széleskörű autonómiával bírna. Az albán fél a tárgyalások második fordulójában aláírta a megállapodást, ám a szerb fél elutasította mivel az egyezmény szabad mozgást engedélyezett a NATO KFOR kontingensének Jugoszlávia egész területén, ami az ő szuverenitásuknak csökkenésével járt volna. A január 15-i 45 áldozatot követelő mészárlás hatása alatt, és a szerbek rambouilletti visszautasító magatartása következtében a NATO március 24-én megkezdte légitámadásait. A NATO beavatkozást illetően véleménykülönbség alakult ki Oroszország és az Amerikai Egyesült Államok vezetése között. Előbbi azt a véleményt osztotta, hogy a NATO nem avatkozhat be egy szuverén állam belügyeibe, míg utóbbi szerint emberiség elleni bűntettek elkövetése esetén ettől el kell tekinteni, és az ártatlan emberek életének védelme az elsőrangú.¹⁵ E tények függvényében megállapítható, hogy a NATO intervenció jogi szempontból vitatható, míg morális aspektusból igazolható volt. A NATO katonai támadása a szerb infrastruktúra lebombázásával 30 milliárd dollárnyi háborús veszteséget okozott Belgrádnak és az teljes

¹⁴ Juhász József : Volt egyszer egy Jugoszlávia, Aula, Budapest, 1999, 290.o.

¹⁵ Madeline Albright: Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai, Geopen, 2004, 546.o.

nemzetközi elszigeteltségbe került. Koszovó KFOR ellenőrzés alá került, ám sem a BT-határozat, sem más egyezmény nem szólt Koszovó hosszú távú függetlenségének lehetőségéről.

2.7 Koszovó a függetlenedés útján

A háború után Koszovó helyzetét ideiglenes jelleggel az ENSZ BT 1999. június 10-i 1244.sz. határozata rendezte. Ebben Jugoszlávia területi integritása elismerésre került, ám Koszovót határozatlan időre ENSZ közigazgatás alá helyezték. Ez lett az ENSZ-főtitkár különmegbízottja által vezetett UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo). Az ENSZ BT 1160,1199,1203 és az 1239. sz. határozatai a státuszkérdést nyitva hagyják, ám az államépítés elsődlegességét tekintve mégis kiemelkedő szereppel bírnak.¹⁶ A négy szervezeti pilléren működő UNMIK első két egysége, a rendőrség és bíróság, illetve a polgári közigazgatás közvetlen ENSZ irányítás alatt alá került. A harmadik egység a demokratikus intézmények kiépítésével foglalkozik az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) égisze alatt, míg az Európai Unió a gazdasági újjáépítéssel foglalkozó negyedik egység irányítója. A nemzetközi igazgatás ötödik pillére, a katonai-biztonsági felügyeletet nyújtó KFOR nem tagolódik be az UNMIK struktúrájába, hanem a NATO égisze alatt látja el funkcióját.¹⁷ A nemzetközi szervezetek jelenlétének ellenére a tartomány instabil maradt, amit a 2004-es zavargások is tükröznek. Belgrád 2007-ben elutasította a Koszovónak a nemzetközi közösség által ellenőrzött államiságot javasló Ahtisaari tervet.¹⁸

A pristinai parlament 2008. február 17-én kikiáltotta Koszovó függetlenségét, az önrendelkezés jogára hivatkozva. Tekintettel arra, hogy ez a jogelv ellentétben áll a nemzetközi jog másik alapelvével, az államok status quo-n nyugvó szuverenitásával és intergritásának védelmével, többen vitatják ennek jogosságát, mind a mai napig¹⁹ A belgrádi kormányzat azonnal közölte, hogy mind a függetlenséget, mind a nyilatkozatokat, amelyeket a függetlenségi nyilatkozat alapján hoz a koszovói kormányzat, semmisnek tekint. Szerbia magatartása mindenképpen döntő fontosságú volt ebben a szituációban, mert bár korábban kijelentették, hogy közvetlen katonai akciót semmiképpen nem indítanak a térség ellen, az infrastrukturális és gazdasági elszigetelés eszközeit viszont akármikor alkalmazhatják a tőlük délre fekvő területtel szemben. Koszovó északi, szerbek lakta területein a lakosság nem volt hajlandó elismerni

¹⁶ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in *International Relations Quarterly*, 2010/4. , 7.o.

¹⁷ Juhász József : Koszovó útja a függetlenségig in *Nemzet és Biztonság*, 2008(1.évf.) 1.sz. 70.o.

¹⁸ Az Ahtisaari javaslat Finnország volt elnökének, az ENSZ főtitkár Koszovói különmegbízottjának javaslata Koszovó státuszának megoldására. Nem mondja ki nyíltan Koszovó függetlenségét, ám Szerbia szuverenitásáról és területi integritásáról sem tesz említést.

¹⁹ Zilahi László: Koszovó és a nemzetközi jog in : http://www.republikon.hu/upload/5000087/Koszovo_zilahi_hu.pdf (2013.11.03. 7:51)

az albán autoritást, míg a terület középső részén lévő szerb enklávékban elhagyták a koszovói rendőrség sorait.²⁰ Az ilyen és ehhez hasonló helyzetek könnyebb megoldása érdekében az Európai Unió 2008. február 16-án jóváhagyta az EULEX (European Union Rule of Law Mission in Kosovo) missziót, melynek célja hogy átvegye az ENSZ-től a nemzetközi felügyeletet, gondoskodjék a függetlenedési folyamat jogállami keretekben történő tartásáról, és biztosítsa a demokrácia és az emberi jogok – különösen a kisebbségek jogainak – tiszteletben tartását.²¹

Koszovót a mai napig hivatalosan 105 állam ismerte el,²² ám az ENSZ BT és az Európai Unió sem tudott egységes álláspontot kialakítani, ugyanis Oroszország és Kína illetve utóbbi tagországai közül Spanyolország, Ciprus, Görögország, Szlovákia és Románia nem hajlandó elismerni a független Koszovó létét.

3. A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK SZEREPVÁLLALÁSA KOSZOVÓBAN

A koszovói háborút lezáró, 1999. június 10-i, az ENSZ BT 1244.sz. határozatának felhatalmazása alapján az ENSZ létrehozta a nemzetközi civil igazgatásért felelős ernyőszervezetet, az Egyesült Nemzetek Ideiglenes Közigazgatási Misszióját (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo – UNMIK) Koszovóban. Az UNMIK feladata lett az alapvető polgári közigazgatási funkciók ellátása, a valódi koszovói autonómia és öngazgatás megteremtésében való segédkezés, továbbá a tartomány további sorsát eldöntő politikai folyamatban való közreműködés, a nemzetközi szervezetek által nyújtott humanitárius segítségnyújtás, a polgári jogrend fenntartása, az emberi jogok védelmének betartása, valamint a biztonság garantálása és a menekültek és áttelepültek zökkenőmentes hazatérésének biztosítása. Az UNMIK négy szervezeti egységet ölel fel, amelyek keretein belül más nemzetközi szervezetekkel együttműködve végzi munkáját. Az első komponens az ENSZ közvetlen irányítása alatt áll és a rendőri és bírósági szervezetet képviseli, míg a második komponens szintén a szervezet vezetésével a közigazgatást öleli fel. A harmadik középpontjában az EBESZ áll a demokratikus átalakulás és intézményépítés területén szerzett komoly tapasztalatával felvértezve. A negyedik komponens az EU vezetése alatt az újjáépítéssel és gazdasági fejlődéssel foglalkozott, majd az EULEX megjelenésével megszűnt.

---

²⁰ Makai József: Szerbiai erőátcsoportosítás: Koszovó elszakadása és a szerb kormány bukása in Nemzet és Biztonság, 2008(1. évf)4. sz. 20.o.

²¹ Makai József: Szerbiai erőátcsoportosítás: Koszovó elszakadása és a szerb kormány bukása in Nemzet és Biztonság, 2008(1. évf)4. sz. 18.o.

²² Who recognized Kosova as an independent state? in <http://www.kosovothanksyou.com/> (2013.11.18. 23:46)

A helyi szervekkel együttműködve az UNMIK magára vállalta a közszolgáltatások nyújtását, a bankrendszer kiépítését, a postai szolgáltatás megszervezését, az egészségügy és közoktatás megszervezését.²³ E négy komponensből álló rendszer összehangolását az ENSZ Főtitkára által kinevezett Különleges Képviselő felügyelte.²⁴ Csak a közbiztonságot fenntartó Koszovói Haderő nem tartozik az UNMIK alá, annak operatív irányítását a NATO hajtja végre.

3.1 A NATO Kosovo Force misszió

A KFOR ugyan nem tagozódik be az UNMIK szervezetébe, ám jelenlétük nélkül az akció kudarcra lenne ítélve. Feladatuk a védelmi funkciók betöltése és a közbiztonság fenntartása, mindaddig, amíg a helyi szervek teljesen át nem veszik az irányítást ezeken a területeken. Tevékenysége sokrétű, és bizonyos elemeiben érintkezik a rendőri munkával és feladata a törvényes rend bevezetése.²⁵ A KFOR egy soknemzetiségű alakulat, jelenleg 31 ország vesz részt a misszióban, 4936 fővel.²⁶

A szervezet a háború után megjelenő első nemzetközi alakulatként a legnagyobb tapasztalattal rendelkezik a térségben, és nagyon szorosan együttműködik az UNMIK-kal és az EULEX-el a tartomány demokratizálása és újjáépítése során. Jelenlétük fontos a civil lakosság védelme szempontjából a háború utáni aknamentesítés mielőbbi megkezdése, illetve a nemzetközi igazgatás esetleges konfliktusainak kialakulásakor készen kell állniuk a helyzet kezelésére. Az ENSZ BT 1244. sz. határozata szerint teljesíteni kell a határellenőrzés feladatát is, amellet hogy biztosítják a polgári igazgatás dolgozói illetve a nemzetközi szervezetek tagjainak szabad mozgását.²⁷ A KFOR általános jelleggel felügyeli a biztonsági helyzetet, és tevékenysége sok ponton érintkezik a rendőri munkával. Koszovóba érkezésük után átvették a védelmi és közbiztonsági feladatok ellátását, amit fokozatosan engednek át a helyi rendőri erőknek, akiknek a kiképzésében az EBESZ fontos szerepet tölt be az ő általuk felügyelt Koszovói Rendőriskolában.²⁸

A KFOR feladatköre a határozatban leírtakhoz képest 2008-ban a függetlenség kikiáltásával megváltozott. A NATO döntött a Koszovói Védelmi Hadtest leépítéséről, valamint a Koszovói Biztonsági Erők (Kosovo Security Force – KSF) létrehozásáról. A KSF most is

²³ Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban in Pro Minoritate, 2005/tavaszi, 10.o.

²⁴ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 7.o.

²⁵ Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban in Pro Minoritate, 2005/tavaszi, 11.o.

²⁶ NATO: Troop Numbers & Contribution Nations in <http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/troop-numbers-contributions.aspx> (2013.11.08. 16:06)

²⁷ UN Security Council resolution 1244 in <http://www.nato.int/kosovo/docu/u990610a.htm> (2013.11.08. 15:39)

²⁸ Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban in Pro Minoritate, 2005/tavaszi, 13.o.

fontos szerepet tölt be a térség biztonságának fenntartásában, és céljuk a kezdetektől fogva a helyi kisebbségek minél szélesebb körű bevonása volt a misszióba. Feladatuk a készenlét a természeti katasztrófákra és váratlan helyzetekre, tűzszerészeti feladatok ellátása és polgári védelem.²⁹ A szerv NATO támogatással jött létre, kizárólag önkéntesekből álló, professzionális egységként lett kialakítva, amely NATO standardok alapján került kiképzésre.³⁰ A Koszovó területén lévő Devic Monostor speciális státusza fegyveres őrzést kíván, és ezen feladat ellátását a folyamatos feladat átruházás jegyében a KFOR 2012-ben átadta a helyi rendőrségnek. A korrupció, a szervezett bűnözés és a gazdasági fejlődés hiánya főként Észak-Koszovóban indokoltta teszi a NATO erők fenntartását a térségben. A korábbi 9 KFOR által felügyelt övezetből ma már csak 2 van direkt nemzetközi védelem alatt.³¹ A KFOR a térségben kevés kimondottan katonai feladatnak nevezhető tevékenységet folytat, ám például 2013. november 3-án a koszovói helyhatósági választások idején szükség volt a jelenlétükre, mivel a helyi szervek még nincsenek felkészülve a váratlan helyzetek kezelésére. Ez az incidens jelzi, hogy a KFOR erők a mai napig elengedhetetlen szerepet töltenek be a koszovói mindennapi élet zavartalan lebonyolításában.

3.2 Az UNMIK első pillére

Az első pillér célja a kezdetektől fogva a jogállamiság kiépítése volt. Ennek megvalósítása érdekében az igazságügyi és a rendőri erők egy közösen koordinált rendszerben működtek, főként a rendőri nyomozások minél hatékonyabb lefolytatása érdekében. Az UNMIK Police a misszió rendőri szervezete, szorosan együttműködve a Koszovói Rendőri Szolgálattal (Kosovo Police Service – KPS) integrálódott a közös rendfenntartó rendszerbe. Az UNMIK Police két legfőbb célja a bűnüldözés feladatának ellátása, és egy pártatlan helyi rendőri erő felállítása a KPS megerősítésével. Az első szakaszban ez a feladat a KFOR erőkre hárult, ám később az UNMIK rendőri erői fokozatosan átvették az irányítást. A harmadik szakaszban a nemzetközi erők átadták a KPS-nek az irányítást, és szerepük a tanácsadásra és monitoringra szűkölt. A harmadik szakasz célkitűzéseinek minél szélesebb körű lefolytatása jelenleg is folyamatban van.³² Ma az EULEX lát el rendőri feladatokat Koszovóban, ám Észak-Koszovó területén még mindig az UNMIK-ot ismerik el mint hivatalos autoritást.³³

²⁹ NATO: NATO's role in Kosovo in <http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/natos-role-in-kosovo.aspx> (2013.11.10. 8:38)

³⁰ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 20.o

³¹ NATO: Secretary General's Annual Report 2012 in http://www.nato.int/cps/en/SID-F218AEC0-8DB0AF8E/natolive/opinions_94220.htm (2013.11.10 9:31)

³² Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 8.o

³³ United Nations: Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, 10 June 2009, 2.o. in http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2009/300 (2013.11.12. 20:43)

Az első pillér másik eleme az igazságszolgáltatás rendszere volt. 1999-ben létrehozták az UNMIK igazságügyi osztályát, amelynek feladatát a bűnüldözésben határozták meg. Ehhez szükséges volt, hogy világos legyen az alkalmazandó jogszabályok köre. „Az UNMIK 1999/24. számú, 1999. december 12-i határozata, az UNMIK határozataiban és az 1989. március 22-étől hatályban lévő vonatkozó jogszabályokban állapította meg a Koszovóban alkalmazandó jogot, amennyiben utóbbi nem ellentétes a nemzetközi ember jogi normákkal.”³⁴ A koszovói bíróságok különböző jogértelmezési problémák esetén az ENSZ koszovói Különleges Képviselőjéhez fordulhattak jogértelmezésért, és ebben az esetben az általa kiadott értelmezés kötelező erővel bírt. Az igazságszolgáltatás rendszerének esetében is a fő cél a feladatok fokozatos átruházása volt a helyi szervekre.

3.3 Az UNMIK második pillére

Az ENSZ BT 1244.sz. határozatának elfogadásával nem csak az igazságügyi és rendőri erők kiépítése várt megoldásra, hanem a tartomány politikai és közigazgatási újjászervezése is szükségessé vált. Ennek orvoslására a második pillér keretein belül létrehozták a Civil Administration (CA) szervet, amelynek feladata a bürokratikus tennivalók ellátása volt. Ezek közé tartozott az adószedés, közszolgáltatások működése és még számos kezdeményezés, amik a demokratizálódás célját szolgálták. Kiemelendő, hogy az ENSZ missziók történetében, először az UNMIK keretében jött létre olyan közigazgatási rendszer, amely nem támaszkodott a korábban létező struktúrára. Mindez azért vált szükségessé, mert a közigazgatási személyzetét korábban főként szerbek alkották, akik vagy elhagyták a tartományt, vagy nem voltak hajlandók az új struktúrában munkát vállalni, Emellett a korábbi rendszerre az albán többségű lakosság a szerb önkényuralom részeként tekintett, így morális okokból is indokolt volt ennek teljes körű lecserélése. A misszió feladata itt is a feladatok a helyi szervezetekre való minél teljesebb átruházása volt. 2005-ben a CA átadta feladatait a Polgári Közigazgatási Osztálynak, ám egyes feladatok továbbra is a nemzetközi erő kezében maradtak, viszont feladatuk itt is folyamatosan a monitoring és tanácsadás szintjére csökken.³⁵ Az UNMIK polgári közigazgatása segítette majd 120 000 menekült hazatérését, kórházak újjáépítését, és az oktatási infrastruktúra kiépítését. Felügyeletük mellett kiállításra került 2 millió személyazonosító igazolvány, illetve bevezettek egy rendkívül pontos polgári nyilvántartást, ami a választási nyilvántartás alapjául is szolgál.

---

³⁴ UNMIK: Unmik pillar 1 presentation paper in <http://www.docstoc.com/docs/95408706/UNMIK-PILLAR-Police-and-Justice> (2013.11.08.15:02)

³⁵ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 11.o

3.4 Az UNMIK harmadik pillére

Az UNMIK felépítését az 1999.július 12-én elfogadott S/1999/779. sz. jelentése határozza meg, és annak B komponense az EBESZ-re bízta a demokratikusan működő intézmények és a civil szervezetek kiépítésének segítségét, illetve megbízta az emberi jogok tiszteletben tartásának felügyeletével.³⁶ Az EBESZ ezen felül fontos szerepet játszott a választások megszervezésében, ma pedig a felügyeletében.

Az EBESZ létrehozta az EBESZ Missziót Koszovóban, amit rövidítve OMIK-nak neveznek. A korábbi boszniai igazgatástól abban tér el a koszovói, hogy Koszovóban a regionális szervezetek, mint az EBESZ és az EU egyértelműen egy egységes, az ENSZ által vezetett rendszerbe betagolva működnek. Az EBESZ határozata az UNMIK részének, egyik állandó elemének nyilvánítja a missziót, amely kitüntetett szerepet játszik a demokratikus intézményépítésben, és az emberi jogok védelmének területén. Ezen feladatai tervezése és megvalósítása terén szorosan együttműködik a különböző kormányközi és kormányzati szervezetekkel.³⁷ A misszió teendői 5 pontban foglalhatóak össze a dokumentum szerint:

1. Emberi erőforrások felkészítése, továbbá a bírósági személyzet és a különböző szintű polgári köztisztviselők képzése és továbbképzése. Ezen feladatok ellátásában az EBESZ segítségére van az Európa Tanács is.
2. A demokratizálás és a demokratikus kormányzás elősegítése, amibe beleértendő a civil társadalom, nem a kormányzati szervezetek, politikai pártok és helyi média fejlesztése.
3. A választások szervezése és felügyelete.
4. Az emberi jogok védelme és előmozdítása, valamint betartásuk és érvényesülésük ellenőrzése.
5. További feladatok elvégzése, amelyet az ENSZ Főtitkára vagy Különleges Képviselője az EBESZ Állandó Tanácsának beleegyezésével ruház rá a misszióra Megállapítható, hogy az EBESZ a nemzetközi szervezetek esetleges jövőbeni kivonulása utáni periódus szempontjából végez fontos tevékenységet.³⁸

2008-ban a függetlenség egyoldalú kikiáltása után a koszovói intézmények vállalták a felelősséget a választások lebonyolításáért. A misszió továbbra is technikai illetve tanácsadói segítséget nyújt a térségben, illetve biztosítja a választások lebonyolítását végző intézmények pártatlanságát.³⁹

³⁶ United Nations: Report of The Secretary-General on the United Nation's Interim Administration Mission in Kosovo in <http://www.unmikonline.org/SGReports/S-1999-779.pdf> (2013.11.09. 20:43)

³⁷ Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban in Pro Minoritate, 2005/tavaszi, 11.o.

³⁸ Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban in Pro Minoritate, 2005/tavaszi, 12.o.

³⁹ OSCE on Kosovo in <http://www.osce.org/kosovo/100512> (2013.11.08. 14:17)

2012-ben az EBESZ részt vett a parlamenti illetve elnöki ülések ellenőrzésében, illetve több partnerbizottság monitorozásában is Koszovóban, emellett 29 független intézmény munkáját segítette.

3.5 Az UNMIK negyedik pillére

A nemzetközi igazgatás negyedik pillérének képviselője az Európai Unió volt, amely komponens a koszovói függetlenség kinyilatkozása után 2008.juníus 30-án megszűnt, és új keretek között kezdett működni. 2008-ig viszont nagy erőfeszítéseket tett a gazdasági fejlődés előmozdítása és a piacgazdaság kialakítása érdekében. Ezen célok elérése különösen nehéz volt egy háború sújtotta válságövezetben, ezért elengedhetetlen volt a szigorú fiskális és monetáris politika követése. A megfelelő gazdasági környezet kialakításával párhuzamosan szükség volt annak jogi hátterének megteremtésére is. Az Európai Iroda látta el az Unió szerveinek képviselőit, valamint e szerveken keresztül működtek együtt a helyi szervek és az UNMIK az EU-val. Az Európai Iroda nagy szerepet vállalt a stabilizációs és társulási folyamat kialakításában, amelynek végső célja a térség Európai Unióhoz való csatlakoztatása. Az EU szerepe a kormányzati politikára is hatással volt, közreműködött különböző koszovói gazdasági tárcák irányításában, így szerepet kapott az újjáépítéssel kapcsolatos, az ipari és kereskedelmi és a közszolgáltatásokat érintő ügyekben.⁴⁰ Az EU pillér hatáskörébe tartozó Koszovói Vagyongkezelő Ügynökség 2002-ben jött létre, és a beruházások hiányától szenvedő gazdaságot fejlesztési és privatizációs stratégiákon keresztül segítette. Az UNMIK vámszolgálat szintén a rendszer egyik legfontosabb elemének számított. Ezen intézmény által elért eredmények tekinthetők az EU legeredményesebb tevékenységének. A vámokból származó bevételek mind 2007-ben, mind 2008-ban meghaladták a várt adatokat.⁴¹

Az EU mellett más nemzetközi szervezetek is szerepet vállaltak Koszovó gazdasági újjáépítésében. Megjelent a Világbank, az Egyesült Államok Fejlesztési Segélyügynöksége valamint szerepet vállaltak nem kormányzati szervek és magánszemélyek is. Az 1999-ben született Délkelet-Európai Stabilitási Egyezmény bizonyítja, hogy az EU számára kiemelkedően fontos a terület stabilizálása, és bekapcsolása az integrációs folyamatba.

Koszovó mikro illetve makrogazdasági mutatóiban stabilitás figyelhető meg, ám ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a tartomány fenntartható növekedési pályára állt volna. A gazdaság tekintetében kiemelt szerepe van a külföldi állampolgárok fogyasztásának, a hazautalá-

---

⁴⁰ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 16.o

⁴¹ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 17.o

soknak, és a különböző segélyeknek. A munkanélküliség aránya továbbra is magas, ahogyan a külkereskedelmi deficit mértékén és a szegénység problémáján sem sikerült javítani.⁴²

Az Európai Bizottság 2008.július 15-i döntésének értelmében az EU által irányított nyedik pillér 2008 június 30-án minden lényeges tevékenységét beszüntette.⁴³

3.6 Az UNMIK struktúrájának alakulása

Az UNMIK minden pilléréről elmondható, hogy kiemelt figyelmet fordítottak a személyzetben a különböző népcsoportok megfelelő arányú képviseletére. A kezdeti időszakban, főleg az első évben a közigazgatás és békefenntartás feladata teljes mértékben a nemzetközi szervezetekre hárult, mivel ilyen jellegű tevékenységre a térségnek nem volt kapacitása. 2000-től egy vegyes szakasz következett a térség életében, amelynek keretében megosztották a hatásköröket egymás között a sorra létrejövő helyi szervekkel. 2001 májusában jelentős változás történt a koszovói igazgatás rendszerében, ekkor ugyanis az UNMIK 2001/9. számú rendelete által létrehozták az Önigazgatás Ideiglenes Intézményrendszerét (Provisional Institutions of Self Government – PISG). Az új rendszer megalakulása erősítette a helyi szervek önállósodási törekvéseit, illetve máig meghatározta a koszovói hatalmi viszonyokat, emellett tisztázza a nemzetközi szervezetek szerepét. A PISG úgymond alkotmányként működhetett, és legitimitását az ENSZ Főtitkár koszovói különmegbízottjától kapta, aki az ENSZ BT 1244.sz. határozatában lefektetett jogosítványaira alapozva alkotta azt meg. Ennek megfelelően bizonyos hatáskörök továbbra is a Főtitkár különleges képviselőjét illették meg, mint például a helyi parlament feloszlata, vagy a választások kiírása. A külügyi és honvédelmi kérdések is a nemzetközi közösség hatáskörében maradtak, bár ilyen esetekben konzultálni kellett az ideiglenes önigazgatási szervekkel. Az önkormányzatok tekintetében az UNMIK szabályrendszere érvényesült, vagyis nem volt lehetőség arra, hogy a helyi szinten szerepet kapó koszovói szervek átformálják az igazgatás rendszerét. A rendelet több pontja is olyan elemeket hangsúlyoz, amelyek egy multietnikus Koszovó képét vázolták fel. Az intézmények tekintetében itt már választások által legitimált helyi szervek létrejöttéről beszélhetünk, aminek következtében nagyobb önállósággal bírtak, mint korábban. A bírakat és az ügyészeket az ENSZ Különleges Képviselője nevezte ki, akinek célja volt Koszovó nemzetiségi összetételének tükrözése a testületben. A PISG rendszere megalapozta a későbbi önállóság idejére szóló rendszert, de még nagyban a nemzetközi közösség felügyelete alatt állt működése, sőt az állam szuverenitá-

⁴² Vadas Eszter: Koszovó: Időzített bomba vagy a balkáni rendezés utolsó lépése. In: Palánkai Tibor-Benczes István- Szent-Iványi Balázs (szerk.): 3 éve az 50 éves EU-ban. Budapest, 2008, BCE Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 276. o.

⁴³ United Nations: Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, 24 november 2008, 6.o. in http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2008/692 (2013.11.12. 20:09)

sát meghatározó feladatkörök birtoklása az ENSZ Különleges Képviselőjének hatáskörében maradtak.⁴⁴

A függetlenség 2008-as kikiáltását és az új koszovói alkotmány június 15-i hatályba lépését követően, az UNMIK struktúrája jelentősen meg lett változtatva, és más feladatokat lát el. A Biztonsági Tanács által elfogadott 2008. november 28-i elnöki határozat engedélyezte az EULEX-nek, hogy egyre nagyobb szerepet töltsön be a jogállamiság kiépítése terén, és kimondta, hogy az UNMIK szüntesse be műveleteit e területen, és végezzen az átalakítással 2009 júniusáig. A misszió átalakulása után, az UNMIK fő célja a biztonság, stabilitás és az emberi jogok tiszteletben tartásának a védelme lett, együttműködve a pristinai és belgrádi vezetéssel, a regionális és nemzetközi szereplőkkel, beleértve az EBESZ-t, az EULEX-et és a KFOR-t is. Az EBESZ és az EULEX megőrizték fontos szerepüket az ENSZ BT 1244. határozata által szabott keretek között. Az UNMIK és az EBESZ koszovói missziója folyamatos információcserét folytat, különösen a politikai és biztonsági kérdésekben. A KFOR és az UNMIK ezentúl is megosztja egymással tapasztalatait a biztonsági fejlesztések, és tevékenységeik koordinációját illetően.⁴⁵

3.7 Az EULEX misszió

Habár az EU tagállamai nem támogatták Koszovó függetlenségét egyöntetűen, a térség stabilitása szempontjából mindenképpen kiemelkedő jelentőségű a tartomány, ezért az EU közös kül- és biztonságpolitikájának is fontos részét kell hogy képezze a rendezés. Ezen cél elérése érdekében, az EU-nak át kellett vennie a térség felügyeletének szerepét az ENSZ-től. 2008 januárjában az EU tagállamok külügyminiszterei megállapodtak abban, hogy Koszovó függetlenségének kikiáltását követően az Európai Biztonság- és Védelempolitika keretei között, elindítják az EULEX-et, amelynek célja az igazságszolgáltatás, rendvédelem, a vámügyek és a közigazgatás feladatainak átvétele az UNMIK-tól. Az átállás nem volt zökkenőmentes. A koszovói misszió az ENSZ BT 1244.sz. határozatán alapult, amelynek alapján elmentmondások alakultak ki a felek között. Az észak-koszovói szerbek, illetve Oroszország, mint az ENSZ BT állandó tagja az UNMIK-ot ismerték el legitim békefenntartó szervként a tartományban.⁴⁶ Szerbia az ENSZ BT 1244.sz. határozatának 10. pontjára hivatkozva a tartomány sorsának Jugoszlávián belüli rendezését szorgalmazta, míg Koszovó a végső megol-

---

⁴⁴ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 25.o

⁴⁵ United Nations: UNMIK Background in <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmik/background.shtml> (2013.11.12. 19:58)

⁴⁶ Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban in Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4, 34.o

dást csak saját függetlenségének elismerésében látta. Szerbia az EULEX-missziót a már korábban, 2007-ben általuk elutasított Ahtisaari-terv megvalósításának tekintette. Bozidar Djelic, a szerb kormány európai irányultságú alelnöke kijelentette, hogy bármilyen misszió csak az ENSZ BT jóváhagyásával nyerheti el legitimitációját.⁴⁷ Az ENSZ BT Oroszország nemleges szavazata következtében nem tudta támogatni az akciót. Az EU 2008.február 4-én elfogadott döntése az ENSZ BT 1244-es sz. határozatának 10. és 11. pontján kívül hivatkozik a 19. és 17.-re is.⁴⁸ Az utóbbi kimondja, hogy a BT „üdvözli az Európai Uniónak és az egyéb nemzetközi szervezeteknek a koszovói válság által érintett térség gazdasági fejlődésével és stabilizációjával kapcsolatos átfogó megközelítés kialakítására irányuló munkáját”.⁴⁹ A dokumentum deklarálja, hogy az EU létrehozza az EULEX-missziót. A misszió feladatai közé tartozik a jogállamiság megerősödésének segítése, egyebek közt az érintett intézmények megfigyelése, támogatása, tanácsokkal való ellátása, a rendőrség és a bünvádi eljárás hatóságai közötti, illetve a bírósági eljárás folyamatában zajló kooperáció és koordináció erősítése általában véve is, de különösen a terrorizmus, a szervezett, az etnikumok közötti, illetve a gazdasági bűnözés és a korrupció területén. A misszió operatív szakasza a dokumentum szerint akkor kezdődhet meg, ha az UNMIK-tól átveszi a felhatalmazást. A dokumentum a működési terv jóváhagyásától számított első tizenhat hónapra kétszázötmillió euró finanszírozását írta elő.⁵⁰ A szerbek hozzájárulása továbbra sem volt biztosított, illetve nem volt tisztázott az UNMIK-tól való ellenőrzés átvételének módja és ütemterve. Oroszország is elutasította a döntést, mert szerintük az törvénytelen volt és nem tudják elfogadni az ENSZ BT 1244. sz. határozatának tiszteletben tartása végett.⁵¹ Az EU tagállamai elfogadták az EULEX missziót, amelynek négy hónap alatt kellett átvennie a feladatokat az UNMIK-tól. 2008.február 18-án az ENSZ főtitkára, Ban Ki Mun kijelentette, hogy az UNMIK tovább folytatja tevékenységét Koszovóban.⁵² Az ENSZ Oroszország egyet nem értése következtében nem tudta érvényesíteni az ENSZ BT 1244.sz. határozatát, így gyakorlatilag szembekerült az EU-val.⁵³ Koszovó északi, főként szerbek lakta területe is vitás kérdéssé vált. A térségben párhuzamosan működtek albán és szerb intézmények, sőt Belgrád anyagi támogatásban is részesítette őket fenntar-

⁴⁷ Szilágyi Imre: A koszovói EULEX-misszió in MKI-tanulmányok, 2009/5, 5.o.

⁴⁸ Szilágyi Imre: A koszovói EULEX-misszió in MKI-tanulmányok, 2009/5, 6.o.

⁴⁹ ENSZ BT 1244. számú határozat, 1999

⁵⁰ A Tanács 2008/124/KKBP együttes fellépése (2008. február 4.) az Európai Unió koszovói jogállamiság-missziójáról, EULEX Kosovo in <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2008E0124:20120605:HU:PDF> (2013.11.08. 20:55)

⁵¹ B92: Tadic: Samo preko SB UN in

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=02&dd=08&nav_id=284200 (2013.11.08. 22:01)

⁵² United Nations: Secretary-General's statement to the Security Council on Kosovo in <http://www.un.org/sg/statements/?nid=3010> (2013.11.11. 16:16)

⁵³ Szilágyi Imre: A koszovói EULEX-misszió in MKI-tanulmányok, 2009/5, 8.o.

tásuk érdekében. Az Európai Bizottság közölte, hogy 2008.június 30-ától nem folyósít további támogatásokat az UNMIK 4. pillére számára, ezzel is nyomatékosítva azon szándékát miszerint az EULEX hivatott átvenni az UNMIK szerepét a tartományban. Az ENSZ főtitkára beszámolt róla, hogy mivel az ENSZ BT képtelen a döntéshozatalra, ezért az ENSZ BT 1244.sz. határozatában ráruházott jogkörrel élve átalakítja a nemzetközi civil jelenlétet, ugyanakkor hat fontos területet (rendőrség, bíróságok, vámok, szállítás és infrastruktúra, határok, szerb kulturális örökség) ideiglenesen fognak rendezni. Kijelentette, hogy az ENSZ a legmesszemenőbbekig semleges Koszovó függetlenségét illetően.⁵⁴ Oroszország szerint Ban Ki Mun túllépte hatáskörét, amikor ő döntött az ENSZ misszió átalakításáról, ám ettől függetlenül az UNMIK leépítése, és feladatainak a koszovói hatóságok illetve az EULEX által történő átvétele megkezdődött. Az UNMIK a fentebb említett 6 terület felett továbbra is fenntartotta ellenőrzését. A helyzetet tovább bonyolította, hogy míg Belgrád felismerte, hogy együttműködés esetén jobb feltételeket harcolhat ki a szerb állampolgárok számára, addig a koszovói szerbek aláírásgyűjtést szerveztek az EULEX ellen. Az albánok elutasították az előbb említett 6 pontot, és amellet álltak ki, hogy az EULEX missziója terjedjen ki Koszovó egész területére, az északi részt is beleértve. Koszovó kidolgozott egy négyponos ellenjavaslatot is, amely az EULEX minél gyorsabb beindításáról, a hatpontos terv elutasításáról, a koszovói intézmények és a Koszovói Köztársaság szuverenitásának tiszteletben tartásáról illetve a koszovói hatóságok az USA, NATO és EU-val történő szoros együttműködéséről szólt.⁵⁵

2008. november 24-én az ENSZ főtitkára a BT elé bocsátotta az UNMIK-ról szóló jelentését. E szerint a legvitatottabb kérdések továbbra is UNMIK felügyelet alatt maradnak, viszont a hatpontos megállapodás átmeneti jellegű, a négyponos javaslatot pedig csak mellékletben említi. Koszovót egy vámterületként írja le, ám érvényesnek tekinti az ENSZ BT 1244.sz. határozatát, amely szerint a terület Jugoszláviához tartozik.⁵⁶ Szerbia üdvözölte a hatpontos megállapodás tiszteletben tartását, az albán fél pedig kiemelte, hogy együtt kíván működni az EULEX-el, és ragaszkodik az Ahtisaari terv végrehajtásához. Ezután az ENSZ BT konkrétumokat nélkülöző nyilatkozata nyitva hagyta az ajtót a négy fél közötti egyeztetések további folytatásához.⁵⁷ Az észak-koszovói önkormányzatok, csakúgy, mint az észak-mitrovicai továbbra is nagyrészt Koszovó többi részétől függetlenül működtek. Az észak-koszovói szerb vezetők csak az UNMIK-ot és a KFOR-t ismerték el, mint legitim hatóság az ENSZ BT 1244. határozatának értelmében. Elleneztek az észak-koszovói rendőrség összekap-

⁵⁴ Szilágyi Imre: A koszovói EULEX-misszió in MKI-tanulmányok, 2009/5, 10.o.

⁵⁵ Szilágyi Imre: A koszovói EULEX-misszió in MKI-tanulmányok, 2009/5, 24.o.

⁵⁶ United Nations: Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, 24 november 2008, 6.o. in http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2008/692 (2013.11.12. 20:09)

⁵⁷ Szilágyi Imre: A koszovói EULEX-misszió in MKI-tanulmányok, 2009/5, 16.o.

csolását Pristinával, így a továbbiakban az északi rendőrség jelentéseket tett az EULEX-nek.⁵⁸ Az UNMIK úgymond hídként működik az EULEX és az északi vezetők között, mivel sokan közülük a mai napig nem hajlandóak közvetlen kapcsolatot kialakítani az EU missziójával.

A térség stabilizációja megindult, az EULEX egységei elfoglalták állásaikat Koszovó területén. Az EULEX misszió továbbra is ragaszkodott a semlegességhez a tartomány elismerését illetően. Kijelentette, hogy ők az EU összes tagállamát képviselik, és mivel ezen országok közül 5 nem ismerte el Koszovót, más véleményt nem alkothatnak. Koszovó északi részén az EU missziójának elismertsége nagyban függ annak valódi semlegességének fennmaradásától.

A missziónak a külön megállapodás aláírása óta joga van együttműködni a szerb hatóságokkal, de a státuszsemlegesség megnehezíti a napi munkavégzést, és az EULEX feladatainak ellátását. Jelenlétük északon inkább szimbolikus, míg délen sokszor a semlegesség határait feszegeti tevékenységük, mivel az albán háborús bűnösök elleni vizsgálatok átalakították a szervezetről kialakított képet, így az nehéz körülmények között végzi feladatait.⁵⁹

Az EULEX célja az EU integrációs folyamat támogatása, a vízummentesség elérése és a Pristina-Belgrád párbeszéd minél szorosabbra fűzése. Küzdelmet folytat a szervezett bűnözés és korrupció ellen, illetve a jogállamiság kiépítésén dolgozik Észak-Koszovó területén. A misszió két részre bontható. A végrehajtó szerv nyomozásokat folytat, ítélkezik, míg a megerősítő terület figyeli a folyamatokat, mentori és tanácsadói feladatokat lát el, és segíti a helyi rendőrség, igazságszolgáltatás és a vámhatóság munkáját.⁶⁰

2012-ben az EULEX missziót átalakították, és mandátuma 2014 júniusáig meg lett hosszabbítva, továbbá 25%-os létszámcsökkentést hajtottak végre rajta, így 2250 fő dolgozik keretein belül. Az első évre, 111 millió eurós költségvetés megállapítása történt meg.⁶¹ A létszámcsökkentés inkább a rendőri szolgálatot érte, mint a bírósági segítségnyújtást, mivel ezen a téren szorul a legnagyobb segítségre Koszovó.⁶²

---

⁵⁸ United Nations: Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, 10 June 2009, 2.o. in http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2009/300 (2013.11.12. 20:43)

⁵⁹ Balla Lóránt–Foodor Attila–Sipos István: Kérdések és dilemmák – Koszovó függetlenségének három éve in Európai Tükör, 2011/6. 53.o.

⁶⁰ EULEX Kosovo: <http://www.eulex-kosovo.eu/images/press/Basic-feb-2013.jpg> (2013.11.10. 10:14)

⁶¹ European Commission: Commission Staff Working Document: Kosovo – 2013 Progress Report, 5.o. in http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf (2013.11.10. 17:45)

⁶² Congressional Research Service: Steven Woehrel: Kosovo – Current Issues and U.S. Policy, May 7 2013, 2.o. in <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21721.pdf> (2013.11.15. 9:18)

4. A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK ÁLLÁSPONTJA ÉS ÉSZAK-KOSZOVÓ VITATOTT STÁTUSZA

4.1 Az ENSZ álláspontja

Az ENSZ közgyűlése 2008-ban Szerbia nyomására felkérte a hágai székhelyű Nemzetközi Bíróságot, hogy adjon véleményt arról, vajon Koszovó függetlenségének kikiáltása jogszerű volt-e vagy sem. A bírák döntése alapján a deklaráció nem sérti sem a nemzetközi jogot, sem az ENSZ BT 1244.sz. határozatát, sem azokat az alkotmányos kereteket, amely az ENSZ Különleges Megbízottja által az UNMIK nevében lettek elfogadva.⁶³ Az ítélet csupán azt mondja ki, hogy a Koszovó függetlenségét kimondó dokumentum nem ütközik a nemzetközi jogba, de nem tér ki annak tágabb kontextusára, így nem beszél arról, hogy a koszovói albánok egyoldalú elszakadása Szerbiától jogos volt-e. A törvényszék határozata csak tanácsadó jellegű nem kötelezi semmire egyik felet sem.

Szerbia megfogadta, hogy soha nem fogja elismerni Koszovó függetlenségét, és kérte az ENSZ BT-t, hogy hirdessék ki, Koszovó függetlenségének kikiáltása érvénytelen. Az ENSZ BT 3 állandó tagja – Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország – hamarosan elismerte Koszovót, ám a másik kettő, Oroszország és Kína nem.⁶⁴ Az Amerikai Egyesült Államok (USA) elfogadó aktusát kritikák érik az arab világ felől, mégpedig Palesztina Koszovóhoz hasonló státusza következtében. Az USA nem ismeri el Palesztinát, mint szuverén állam, miközben az ENSZ tagállamai közül többen elismerik, mint Koszovót.⁶⁵ Ez is mutatja, hogy a nemzetközi közösség által történő elfogadás nem teljes mértékben a nemzetközi jog elvei alapján dől el, hanem az egyes államok közötti kapcsolatok milyensége sokkal befolyásolóbb tényező, így sok esetben kettős mércét alkalmaznak. Ez megfigyelhető a másik részről is, ahol Oroszország elismeri Palesztinát, mint független állam, ám Koszovó szuverenitásának legitimációját blokkolja.

A Nemzetközi Bíróság döntését követően az USA felszólította az EU összes tagállamát Koszovó elismerésére. Kiemelendő tény, hogy a muszlimellenesnek tartott USA milyen intenzitással támogat egy muzulmán hitű népet, az albánt, egy kereszténnyel, a szerbbel szemben. Ennek hátterében több dolog áll, vegyük sorra őket. Elsőként a már 1999-ben megkezdő-

⁶³ United Nations News Centre: Kosovo's declaration of independence did not violate international law – UN court <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=35396&Cr=kosovo&Cr1#.Un3rvPk6KSo> (2013.11.09. 9:26)

⁶⁴ United Nations: The untold story of a diplomatic breakthrough in <http://www.un.org/en/events/tenstories/08/kosovo.shtml> (2013.11.09. 9:39)

⁶⁵ Aljazeera: Why Kosovo but not Palestine? in <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/201110292016107881.html> (2013.11.09. 10:02)

dő diplomáciai konfliktus Oroszországgal a térség rendezését illetően, amely során az USA az oroszoknak hazai pályának számító Balkánon vehette át az irányítást. Másodszor, az USA egy újabb befolyási övezetre tehetett szert Európa szívében Bosznia után. Végül, de nem utolsósorban, az amerikai kormányzat azon célja, hogy az afganisztáni és iraki háborúkkal felhergelt iszlám közösséget támogatni kell valamilyen téren, a közhangulat barátságosabbá tétele érdekében.⁶⁶

Az ENSZ fenntartotta korábbi pozícióját, miszerint semleges Koszovó státuszát illetően. Szerbia úgy gondolta, amennyiben az UNMIK teljes mértékben elhagyná Koszovót (ez nem történt meg), az de facto annak függetlenségének elismerését jelentené, és negatív hatással bírna a koszovói szerb közösségre. 2012. november 29-én Palesztina az ENSZ közgyűlése által „nem tag megfigyelő állam” szintre emelte Palesztina státuszát a világszervezetben, ami reményre adhat okot Koszovó számára.⁶⁷

Az ENSZ BT tagjai közül Oroszország magatartását érdemes közelebbről megvizsgálni. A KFOR Koszovóba való bevonulása előtt 1999-ben különös események történtek az USA, mint a NATO vezető hatalma és Oroszország között. A NATO beavatkozást már korábban ellenző Moszkva csapatokat küldött Észak-Koszovóba, ahol a szerb többségű lakosság hősként fogadta őket, és a szerb autoritás fenntartását várták tőlük. Az orosz fél mindenképpen szerepet akart vállalni a térség igazgatásában, és további csapatoknak a térségbe küldését tervezte légi úton. Madeline Albright volt amerikai külügyminiszter megfogalmazása szerint: „egyik napról a másikra győzelmi ünnepből a hidegháború nevetséges felújításába csöppentünk”. Borisz Jelcin katonai vezetése 6 repülőgépet készített elő, hogy megerősítsék a pristinai repülőtéren állomásozó kis létszámú egységeket. A repülőgépek azonban nem szállhattak fel, mert Magyarország, Románia és Bulgária megtagadta az oroszoktól a légtér használatát. A három ország korábban tagja volt a Varsói Szerződésnek, ebben az időben pedig egyikük NATO szövetséges, a másik kettő pedig csatlakozni kívánó állam volt. Magyarország 1999-es csatlakozása kiemelten fontos volt a NATO számára a koszovói kérdés sikeres rendezésének tekintetében. Döntésük rámutatott, hogy a közép-európai országok fontos szerepet játszanak a regionális biztonság erősítésében.⁶⁸ Végül az oroszok betagozódtak a KFOR-ba, egy különleges megállapodás keretében, ami szerint nem voltak közvetlen NATO irányítás alatt, vagyis

---

⁶⁶Kitekintő : Koszovó és a nemzetközi jog- a nagyhatalmi érdekek hálójában in http://kitekinto.hu/europa/2010/07/23/koszovo_es_a_nemzetkozi_jog_a_nagyhatalmi_erdekek_halojaban/2/#.UoXMYBo6KSo (2013.11.15. 8:43)

⁶⁷HVG: Megfigyelő állam lett Palesztina az ENSZ-ben in http://hvg.hu/vilag/20121130_megfigyelo_allam_palesztina_ensz (2013.11.09. 10:14)

⁶⁸Madeline Albright: Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai, Geopen, 2004, 582-583.o.

egy NATO utasítás csak a szektor orosz parancsnokának elfogadó aktusa után vált kötelező erejűvé rájuk nézve.⁶⁹ Az orosz csapatok 2003-ban elhagyták a KFOR-t.

A 2008-as függetlenség kikiáltásának aspektusából nézve Oroszország magatartását, megállapítható, hogy egy nagyhatalmi konszenzuson alapuló státuszváltás Koszovó esetében precedenst jelenthetne az ő kisebbségeik számára, legfőképpen a csecseneknek, a szeparatista törekvéseik legitimációjára. Az orosz kormány hagyományosan jó kapcsolatot ápol Szerbiával, elég csak a közös ortodox vallást alapul venni, illetve a jelenlegi orosz vezetés semmiképpen nem akar a korábban említett pristinai repülőtéri incidenshez hasonló szituációba keveredni, ezért magabiztos külpolitikát kell folytatnia. Richard Holbrooke 2007-ben kiemelte, hogy a koszovói kérdés fontos teszt az orosz-nyugati viszonyok megítélését illetően.⁷⁰ 2013-ban a Szíriában alkalmazott vegyi fegyverek következtében kialakult nemzetközi politikai válság hasonlítható ehhez nagyhatalmi szemszögből, amikor az orosz külpolitika határozott kiállása következtében nem történt katonai beavatkozás Damaszkuszban.

A koszovói függetlenségi nyilatkozat kijelenti, hogy az albánok döntése nem jelenthet precedenst a világ többi része számára, mert az elszakadáshoz a szerbek terrorja és népiirtás vezetett, ezért ez egy speciális történelmi helyzetben született meg. Oroszország nem fogadja el ezt az érvelést, viszont ugyanezt a formulát alkalmazza, amikor elismeri Dél-Osztétia függetlenségét, csak abban az esetben a grúzok terrorjáról beszél.⁷¹

2013. augusztus 1-jén az Orosz Külügyminisztérium Negyedik Európai Hivatalának igazgatója, Andrej Maszlov a következőképpen nyilatkozott: „Oroszország álláspontja a koszovói rendezés kérdésében változatlan. Moszkva szilárdan és következetesen kitart a nemzetközi jogi alapelvek, az államok szuverenitásának és területi egységének tiszteletben tartása mellett a nemzetközileg elismert határok keretében.”⁷²

4.2 Az Európai Unió álláspontja

Koszovó függetlenségének kikiáltását követően az EU is válaszút elé került. A legtöbb ország, beleértve Németországot is, elismerte Koszovót, mint szuverén állam, míg 5 ország, Ciprus, Görögország, Románia, Szlovákia és Spanyolország nem. Ezen államok Szerbiához

---

⁶⁹ NATO: Agreed Points on Russian Participation in KFOR in <http://www.aco.nato.int/resources/site7423/General/Documents/Agreement%20for%20Russian%20Participation.pdf> (2013.11.10. 11:07)

⁷⁰ Grolmusz Viola Csilla: A koszovói konfliktus és Oroszország in <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=TPWWVB> (2013.11.09. 10:51)

⁷¹ Kitekintő : Koszovó és a nemzetközi jog - a nagyhatalmi érdekek hálójában in http://kitekinto.hu/europa/2010/07/23/koszovo_es_a_nemzetkozi_jog_a_nagyhatalmi_erdekek_halojaban/2/#.UoXMYBo6KSo (2013.11.15. 8:43)

⁷² Oroszország Hangja: Orosz KüM: Koszovó Szerbia területének részét képezi http://hungarian.ruvr.ru/2013_08_01/Orosz-KuM-Koszovo-Szerbia-teruletenek-reszet-kepezi/ (2013.11.09. 11:13)

hasonlóan erős kisebbségekkel rendelkeznek határaikon belül, és félnek, hogy Koszovó esete precedensértékű lehet számukra. Ez a magatartás gyengíti az EU pozícióját a térségben.⁷³ Hiába ruházta fel a Lisszaboni Szerződés az EU-t nemzetközi jogalanyisággal, tagállamainak nem egységes fellépése következtében nem tud intézményes, például kereskedelmi kapcsolatokat kialakítani Koszovóval.

A nyugat-balkáni országok európai struktúrába való integrálása kiemelt prioritás az EU számára. Szerbia európai integrációs folyamatának előrelendítését szolgálná egy kompromisszumos megállapodás Koszovóval, ami 2013 tavaszán létre is jött, de korábban 2010-ben a szerb elnök kijelentette, hogyha választania kell országának Koszovó és az EU között, akkor az Koszovóhoz fog húzni.⁷⁴ Koszovó viszont nem lehet tagjelöltje az EU-nak, amíg annak minden tagja el nem ismeri, mint független állam. Ennek ellenére az Európai Bizottság közleménye szerint Európa nyitott Koszovó felé. Az EU biztatja Koszovót a Szerbiával való minél szorosabb kapcsolat kialakítására, illetve a területén élő szerb kisebbségek jogainak tiszteletben tartására. 2011-ben a Tanács elismerte, hogy Koszovó fejlődését szolgálná, ha felvételt nyerne az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (European Bank for Reconstruction and Development - EBRD) tagjai közé. 2012 novemberében ez meg is történt, Koszovó lett az EBRD 66. tagja.⁷⁵ Az Európai Unió folyamatosan szorgalmazza a Pristina és Belgrád közötti párbeszéd erősítését.

Az EU stabilizációs és társulási folyamata közelebb hozza a Nyugat-Balkán országait az integrációhoz. A folyamat során felsorolják azokat az erőfeszítéseket, amelyeket az országoknak meg kell tenniük az Unióhoz való közelítés céljából. Albánia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Szerbia és Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság már rendelkezik ilyen megállapodással, míg Koszovó 2013. október 28-án kezdte meg a tárgyalásokat a stabilizációs és társulási megállapodásról (Stabilization and Association Agreement – SAA), ám még több forduló következik 2014 tavaszáig, amikor várhatóan megállapodás születhet.⁷⁶ A tárgyalások megkezdése sikerként könyvelhető el Koszovó számára, hiszen Pristinának bizonyos feltételeknek meg kellett felelnie ahhoz, hogy az EU képviselői asztalhoz üljenek velük. Folyamatosan zajlaniuk kell a tárgyalásoknak Szerbiával, illetve lépéseket kellett tenni a jogállamiság kiépítése, a közigazgatás illetve a kisebbségek és a szabad kereskedelem érdekében, és

⁷³ DW: Kosovo question still divides the EU in <http://www.dw.de/kosovo-question-still-divides-eu/a-16226802> (2013.11.09. 12:19)

⁷⁴ Mihailo Crnobrnja: Szerbia és az Európai Unió in Dél-Kelet Európa – South East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2, summer, 2010/2, 3. o.

⁷⁵ EBRD: Kosovo to become member of the EBRD in <http://www.ebrd.com/pages/news/press/2012/121116a.shtml> (2013.11.10. 15:56)

⁷⁶ Europolitics: EU-KOSOVO association negotiations kick off in <http://www.europolitics.info/eu-kosovo-association-negotiations-kick-off-art356304-44.html> (2013.11.10. 16:49)

ezeket az EU-val megkezdett tárgyalások után is folytatni szükséges. A vízummentességről szóló párbeszéd folyamatban van, illetve az Európa Tanács Fejlesztési Bankja (Council of Europe Development Bank – CEB) felvette Koszovót a tagjai közé.⁷⁷ 2013. június 7-én az Európai Beruházási Bank (European Investment Bank – EIB) keretszerződést kötött Koszovóval, amely lehetővé teszi az EIB számára beruházások finanszírozását és a technikai segítségnyújtást a tartományban. Koszovó pénzügyi támogatásban részesül az előcsatlakozási támogatási eszköz (Pre-accession Assistance – IPA) illetve a stabilitási eszköz (Instrument for Stability - IfS) által. 2013-ban 71,4 millió eurós támogatás volt megítélve Koszovónak az IPA éves programjának keretében.⁷⁸

4.3 Koszovó etnikai, politikai helyzete

Koszovó mai nemzetiségi összetétele gyakorlatilag 2004-re kialakult, amikor a déli szerb enklávék lakóinak nagy része elhagyta Koszovót vagy elűldözték őket.⁷⁹ Nyugaton, Metohijában a két ortodox kolostor szerzetesi közösségén kívül nincsen szerb jelenlét, míg Közép-Koszovóban szintén egy szerb kolostor, és mellette egy kisebb város őrzi a szerb kultúra gyökereit. Kelet-Koszovóban kisebb, egymástól elkülönülő 100-200 fős szerb enklávék lelhetőek fel, tagjai rossz életkörülmények között élnek. Ettől eltérő képet mutat Észak-Koszovó, amely régió 2004-ben a menekültek által is támogatást kapott, és főként szerbek lakta terület. (mellékletek, ábrajegyzék: 1.) Mára Koszovó albán népességének aránya 90%, míg a szerb kisebbség száma 5% alá csökkent. Rajtuk kívül nemzeti közösséget alkot még a goráni, a bosnyák, a roma az askáli és az egyiptomi népcsoport is.⁸⁰

Koszovó népessége rendkívül fiatal, minden második lakos 30 év alatti, és a népszaporulat is magas. A gazdaság fejlődésének alapjai adottak, ám ehhez óriási beruházásokra lenne szükség, és jelenlegi állapotában küszködik a növekvő populáció eltartásával. Ennek ellenére Pristina és a többi nagyváros összképe a megszokott balkáni életérzést közvetíti, jól menő kávéházakkal és éttermekkel. A titói Jugoszlávia támogatta a külföldi munkavállalást és a vendégmunkások nyugati letelepedését, így magas számú koszovói közösség jött létre a mai EU tagállamok illetve Svájc területén. Számukat tovább növelte a háború idején kitóduló menekültáradat. Szerepük meghatározó a mai Koszovó életében is, hazautalásaik következtében.

⁷⁷ CEB: Kosovo to become member of the CEB in <http://www.coebank.org/Upload/infocentre/communiques/en/347.pdf> (2013.11.10. 17:10)

⁷⁸ European Commission: Commission Staff Working Document: Kosovo – 2013 Progress Report, 4.o. in http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf (2013.11.10. 17:45)

⁷⁹ Koszovóban 2004-ben egy kétnapos zavargás tört ki, amely 29 halálos áldozatot követelt és több ezren elhagyni kényszerültek otthonukat, legfőképpen a szerb nemzetiségű személyek.

⁸⁰ Balla Lóránt–Fodor Attila–Sipos István: Kérdések és dilemmák – Koszovó függetlenségének három éve in Európai Tükör, 2011/6., 49.o.

A nyugat-balkán országai közül egyedül Koszovó vízumköteles, és ez megnehezíti számukra az EU-ban való munkavállalást. A térségben működő nemzetközi szervezetek közül a NATO KFOR elfogadottsága a legmagasabb, de az intézmények erőfeszítései ellenére továbbra is elmaradás mutatkozik az elvárásokkal szemben.⁸¹

A rendszerváltás után a világ bűnüldözési térképén egy új, meglehetősen jelentős bűnözői csoport, az albán maffia jelent meg. A hálózat behálózza az egész kontinenst, de tengerentúli kapcsolatai is vannak. A térképen Magyarország is jelen van, mivel a kábítószer-kereskedelem kelet-nyugati útvonala hazánkon is áthalad. Szerb vélemények szerint a koszovói bűnszervezetek az 1999-es háborút az illegálisan felhalmozott vagyonuk legalizálására akarták felhasználni, illetve több bizonyítékot is találtak arra vonatkozólag, hogy az UCK kábítószer ember és fegyverkereskedelem útján finanszírozta Koszovót.⁸² A kábítószer kereskedelem Afganisztánból eredő egyik útvonalának fő elosztó központjává Észak-Koszovó vált, amelynek területe részben független mind az albán, mind a szerb autoritástól, így a bűnözés melegágyává válhatott. A nemzetközi szervezetek munkatársai a szervezett bűnözés árnyékában sokszor halálos fenyegetéseket kapva végzik munkájukat. Több UNMIK alkalmazott is gyanúba keveredett a 2008-as évek előtt, többek között ezért is vált szükségessé a rendőri erők felügyeletének az EULEX-re való átruházása. Az általam végzett kérdőíves felmérés során is érkeztek olyan megjegyzések koszovói lakosok részéről, miszerint a nemzetközi szervezetek megbízhatósága megkérdőjelezhető, illetve néhol keveslik tevékenységüket, ám ez betudható annak is, hogy a civilek nem látnak bele a napi munkájukba. Ilyen körülmények között nehéz egy hatékony bűnüldöző szerv felállítása, nem beszélve a helyi hatóságokról, akik könnyen korrumpálhatóak, illetve kiszolgáltatottak a bűnözők hatalmának. A problémát tetézi, hogy mivel az illegálisan szerzett pénzek tisztára mosása a helyi infrastruktúra bővítésével történik, a lakosság nem tekinti kritikus biztonsági kockázatnak a szervezett bűnözést.⁸³

Az EBRD tagság illetve az EU integrációs folyamat optimizmusra adhat okot, ám a koszovói intézmények továbbra is gyengék, és a demokratikus elszámoltathatóság hiányával küzdenek. A privatizációs folyamat során folyó korrupció folytatódik, és nem sikerül a hatóságoknak leküzdeni a magas szintű politikai méltánytalanságokat. A jogállamiság kiépítése, különösen a szervezett bűnözés és a korrupció elleni harc leküzdése Koszovó legnagyobb kihívása. A koszovói hatóságok és az EULEX 2012-ben nem volt sikeres az illegális ügyletek leküzdése területén. A Koszovói Privatizációs Ügynökség vezetőjének rejtélyes halála, és a

---

⁸¹ Balla Lóránt–Foodor Attila–Sipos István: Kérdések és dilemmák – Koszovó függetlenségének három éve in Európai Tükör, 2011/6., 53.o

⁸² Márkus László: A koszovói albán maffia : rémkép vagy valóság? in Nemzet és Biztonság, 2008.(1.évf.) 5.szám, 41.o.

⁸³ Márkus László: A koszovói albán maffia : rémkép vagy valóság? in Nemzet és Biztonság, 2008.(1.évf.) 5.szám, 42-43.o.

privatizációs ügyletekre nehezedő politikai nyomást leíró hátrahagyott jegyzetei azt a gyanút keltik, hogy az egész rendszer korrupt.⁸⁴

A Transparency International 2013. októberi jelentése szerint a korrupció a nemzetközi szervezetek struktúrájában is felütötte a fejét. 2004-ben Németország és Olaszország 1,7 millió euróval járult hozzá egy bizalmi alap létrehozásához, amelynek gyors hatású projektek megvalósítása volt a célja. A regionális adminisztrátorok ahelyett, hogy elhelyezték volna az összeget az UNMIK bizalmi alapban, a saját számlájukra kérték azt.⁸⁵ Számos esetben előfordult, hogy a tisztségviselők visszaéltek a hatalmukkal. Koszovóban az UNMIK egyes alkalmazottai diszkriminációt alkalmaztak a helyi személyzettel szemben, és egyes beosztottaknak kenőpénzt kellett fizetniük foglalkoztatottságuk biztosítása érdekében.⁸⁶ James Wasserstrom korrupciós ügyeket vizsgált az UNMIK struktúrájában, és amikor aggodalmait fejezte ki a 2007-es villamosenergia-beszerzési szerződések esetében elfogadott jutalékok miatt, sajtóbeszámolót javasolt a történekekről, ám erős ellenállásba ütközött az ENSZ részéről. Wasserstrom nyilvánosságra hozta az ügyet, az ENSZ rendőrsége letartóztatta őt, a személyzetet eltávolították a csapatából és átkutatták a lakását. Az ő szerepe a koszovói energiaellátó közművek felügyeletében teljesen háttérbe szorult, és el kellett hagynia a munkáját.⁸⁷

2013 áprilisában történelmi megállapodás jött létre Koszovó és Szerbia között. A felek megegyeztek abban, hogy egyikük sem fog a másik útjába állni annak európai integrációs törekvései esetén. A két fél megállapodásra jutott az energiaellátás, és a telekommunikáció terén, ami esetleg a jövőben az észak-koszovói illegális szerb telefontársaságok felszámolásához vezethetnek.⁸⁸

4.4 Észak-Koszovó vitatott státusza

Észak-Koszovó a Leposavic, Zubin Potok és Zvecan településeket valamint az Ibar folyótól északra található Mitrovica település egy részét foglalja magába. Szerbia továbbra is finanszíroz és fenntart bizonyos intézményeket Koszovó e részén, többek között kórházakat, iskolákat, de még önkormányzati hatóságokat és igazságszolgáltatási szerveket is. A szerb villamoshálózatnak van egy illegális ága a térségben, emellett engedély nélküli szerb mobiltelefon-társaságok is jelen vannak, amelyek nehezítik a koszovói bűnüldözés feladatát is, nehéz

⁸⁴ Krenar Gashi: Kosovo in Freedom House: Nations in Transit 2013, 286.o.

⁸⁵ Transparency International: Corruption & peacekeeping: Strengthening peacekeeping and the United Nations, October 2013, 41.o.

⁸⁶ Transparency International: Corruption & peacekeeping: Strengthening peacekeeping and the United Nations, October 2013, 43.o.

⁸⁷ Transparency International: Corruption & peacekeeping: Strengthening peacekeeping and the United Nations, October 2013, 50.o.

⁸⁸ European Commission: Commission Staff Working Document: Kosovo – 2013 Progress Report, 2.o. in http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf (2013.11.10. 17:45)

lehallgathatóságuk miatt. Észak-Koszovó kiemelten nehéz gazdasági helyzetben van, ezért nagyban függ Belgrád támogatásától illetve az állami foglalkoztatástól. 2012-ben Zubin Potok és Zvečan egyoldalúan választásokat tartott a szerbiai választásokkal egy időben, ám ezeket a választásokat nem ismerte el sem Pristina sem a nemzetközi közösség, sőt még Belgrád sem.

A KFOR és az EULEX fontos szerepet tölt be a nyugalom megőrzésének elősegítésében.⁸⁹

Az Európai Bizottság 2012 októberi országjelentése felszólította Szerbiát Koszovó területi integritásának tiszteletben tartására. Decemberben az Európai Tanács a párhuzamos struktúra leépítésére szólított fel, ami a koszovói szerb intézmények leépítésére vonatkozott.

Az EU közvetítésével rendezett tárgyalások tízedik fordulóján 2013. április 19-én Belgrád és Pristina egyezsége jutott Észak-Koszovót illetően. A megállapodás értelmében Szerbiának nem kell elismernie Koszovó függetlenségét, cserébe viszont elfogadja, hogy Koszovó egész területe Pristina fennhatósága alatt áll. A koszovói kormány mindezért cserébe jelentős területi autonómiát ad az észak-koszovói szerbeknek. A régióban élő szerbek önálló hatásköröket kaptak több területen, ők választják a helyi rendőrparancsnokot, és a rendőrségnek tükröznie kell a térség etnikai viszonyait, emellett a bíróságok tagjait is helyi szerbek adják. Autonómiát élveznek továbbá a gazdaságfejlesztés, oktatás, egészségügy, város és vidékfejlesztés területén is. A szerb rendőrörsök bezárásra kerültek Észak-Koszovó területén, és a szerb bíróságok is felhagytak munkájukkal.⁹⁰

A megállapodás az uniós diplomácia sikereként könyvelhető el, mivel hiteles perspektívát nyújtott Szerbia számára azzal, hogy a kétoldalú kapcsolatok szorosabbra fűzésével jutalmazta.⁹¹ A végrehajtás az észak-koszovói szerbek ellenállásába ütközött, mivel az elnyert autonómia ellenére a helyi hatóság és intézmények a koszovói törvények szerint, koszovói intézményekbe integrálva működnek. 2013. április 22-én Észak-Mitrovicában huszonkétezen tüntettek a megállapodás ellen, és a szerb vezetők népszavazást követeltek a térségben. A szerb kormányfő Ivica Dacic halálos fenyegetéseket kapott az egyezmény megkötése miatt, míg Hashim Thaci koszovói miniszterelnök úgy nyilatkozott, hogy a megállapodás Koszovó elismerését jelenti Szerbia részéről. Ezt a szerb fél visszautasította.⁹²

2013. szeptember 19-én az észak-koszovói Zvečan mellett gépfegyverrel rálőttek az EULEX missziójának két gépkocsijára, és egy litván rendőr életét veszítette. Ivica Dacic szerb

⁸⁹ EUR-LEX: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak – az Európai Unió és Koszovó közötti stabilizációs és társulási megállapodásról szóló megvalósíthatósági tanulmányról, 2012.10.10, 4-5.o. in <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0602:FIN:HU:PDF> (2013.11.10. 19:00)

⁹⁰ European Commission: Commission Staff Working Document: Kosovo – 2013 Progress Report, 2.o. in http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf (2013.11.10. 17:45)

⁹¹ Huszka Beáta: Történelmi egyezmény Észak-Koszovóról: az EU – diplomácia sikere in MKI-elemzések, 2013/4. 4.o.

⁹² Huszka Beáta: Történelmi egyezmény Észak-Koszovóról: az EU – diplomácia sikere in MKI-elemzések, 2013/4. 5.o.

kormányfő elítélte a támadást, és felajánlotta Szerbia segítségét a nyomozás lefolytatásában. Catherine Ashton, az Európai Unió kül- és biztonságpolitikai főképviselője szintén elítélte a támadást, de megerősítette, az EU jövőben is folytatja a tevékenységét Koszovóban. Kérte a pristinai és belgrádi kormányt, hogy erősítsék a párbeszédet, és nagyobb elszántsággal dolgozzanak a Szerbia és Koszovó kapcsolatát rendező brüsszeli megállapodás alkalmazásán. Az incidens bizonyítja, hogy az EULEX-nek az eddigiekhez hasonlóan továbbra is jelen kell lennie a térségben annak stabilitása érdekében.⁹³

A 2013. november 3-i helyhatósági választások első fordulójának idején Észak-Koszovóban súlyos incidensek történtek. Szélsőséges szerb szervezetek aktivistái zaklatták azokat a szerbeket, akik részt vettek a választásokon, és megpróbálták mindenkit rábírní a választás bojkottjára. Ivica Dacic szerb miniszterelnök sürgette a koszovói szerbeket, hogy minél nagyobb arányban vegyenek részt a szavazáson. A szerb kormány Koszovóért felelős tárca nélküli minisztere figyelmeztette a lakosságot, amennyiben kevesen mennek el szavazni, akkor önkormányzataikban többségbe kerülhetnek az albánok.⁹⁴ Az EU-val kötött megállapodás alapján létre kell hozni az észak-koszovói szerb települések közösségét, ez pedig csak szerb vezetőkkel kivitelezhető. A választás fontos része annak a megállapodásnak, amelyet Ivica Dacic szerb és Hasim Thaci koszovói miniszterelnök kötött, miszerint a köztársaság északi részén élő szerbek intézményrendszerét beolvasztják a koszovóiba. A választások alacsony részvétel mellett zajlottak le. Koszovóban a szavazásra jogosultak 45,79%-a élt szavazati jogával, ám északon ez az arány csak 15% volt.⁹⁵

5. KOSZOVÓ GAZDASÁGA

A függetlenségét 2008-ban kikiáltó Koszovó a Balkán legszegényebb országa. A lakosság becsült száma 1,8 millió fő, míg a főváros Pristina 198 000 lelket számlál a Koszovói Statisztikai Ügynökség 2011-es adatai szerint. Koszovó Európa egyik legfiatalabb populációjával rendelkezik, a lakosság 40%-a 20 év alatti. A hivatalos pénznem 2002. január 1-e óta az euró, de a szerb dinár is forgalomban van a szerb enklávék területén.⁹⁶ Koszovó számára számottevő bevételt eredményez a külföldön dolgozó vendégmunkások hazautalt vagy készpénzben áthozott jövedelme, ami az ENSZ becslései szerint a GDP egy hatodát is elérheti. A tarto-

⁹³ Kitekintő: Lelőtték az EULEX egyik tagját Koszovóban in http://kitekinto.hu/karpat-medence/2013/09/20/lelttek_az_eulex_egyk_tagjat_koszovoban/#.Un5mJvk6KSo (2013.11.09. 18:03)

⁹⁴ Kitekintő: Súlyos incidensek a koszovói választásokon in http://kitekinto.hu/europa/2013/11/04/sulyos_incidensek_a_koszovoi_valasztasokon/#.Un4pSPk6KSo (2013.11.09. 13:29)

⁹⁵ Kitekintő: Koszovó: Nem elég a politikai akarat in http://kitekinto.hu/europa/2013/11/06/koszovo_nem_eleg_a_politikai_akarat/#.Un4qqvk6KSp (2013.11.09. 13:32)

⁹⁶ KPMG: Investment in Kosovo, 2013, 12.o. in <http://www.kpmg.com/AL/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Brochures/Documents/2013-Investment-in-Kosovo-website.pdf> (2013.11.13 14:25)

mány ásványkincs vagyona Európa szempontjából is jelentős, ám a feldolgozóipar fejletlen, mivel korábban ezt a munkafázist Szerbia végezte. A bányászati szektorban gazdag vagyonnal rendelkezik az ország, fellelhető a nikkel, a cink, az ón és az ólom, valamint az ezüst, továbbá számottevő lignitvagyonnal is számolhat Koszovó. A lignitvagyon mértékét illetően eltérő becslések vannak publikálva, ezek 8-14 milliárd tonna közöttire becsülik az előfordulását. Ennek kibányászása jelentős beruházást igényelne.⁹⁷

A jelentős mértékű etnikai ellentétek, valamint az időnkénti zavargások egyaránt hatással vannak a gazdaság állapotára. Ennek elemzéséhez használt adatok sokszor csak becslések, mivel a koszovói statisztika még kezdetleges, köszönhetően a bizonytalan gazdaságnak.

5.1 Gazdasági teljesítmény

Koszovó GDP-je 2012-ben 4916 millió euró volt. Ez 2004 millió dollárral több, mint 2004-ben volt, és 146 millió dolláros növekedés a 2011-es év adatához képest.(mellékletek, ábrajegyzék: 2.)

A fogyasztás 5256 millió eurót tett ki ebben az évben, a bruttó tőkefelhalmozás 1387 millió eurót, míg a nettó export értéke -1726 millió euró.⁹⁸ Ebből is látható, hogy a GDP-növekedés legfontosabb tényezője a fogyasztás. Szektorok szerinti lebontásban, a GDP 20%-át az agrár, 20%-át az ipar, míg 60%-át a szolgáltatások adják.(mellékletek, ábrajegyzék: 3.) Ez a kevésbé fejlett országok gazdasági szerkezetének jegyeit mutatja.

A koszovói termelőszektor még nem képes megfelelő mennyiségű árut előállítani a belső fogyasztás és az export együttes ellátására. A GDP alacsony értéke miatt előremozdulásra csak a külföldi tőkebefektetések magas szinten maradása esetén van kilátás.⁹⁹ Koszovó GDP-jének jelentős részét a külföldi segélyek teszik ki. A támogatások mértéke az évek folyamán csökkent, aminek következménye a gazdaság stagnálása vagy recessziója.¹⁰⁰ 2011-ben Koszovó 5%-os reál GDP növekedése a dél-kelet európai térség kimagasló adatai közé tartozott. (mellékletek, ábrajegyzék: 4.)

Koszovó egy főre jutó GDP-je 2012-ben 3453 dollár volt a Világbank adatai szerint. A térség már országaival összehasonlítva ez az adat meglehetősen alacsony, hiszen Bosznia-Hercegovinában ez az összeg 4447 dollár, Macedóniában pedig 4568 dollár.(mellékletek, ábrajegyzék: 5.)

⁹⁷ Juhász József – Mislai Sándor: A koszovói függetlenség kikiáltásának politikai és gazdasági következményei, 5.o. in http://www.balkancenter.hu/pdf/juhasz-mislai_balkanmint01.pdf (2013.11.13. 18:00)

⁹⁸ Kosovo Agency of Statistics

⁹⁹ Szemlér Tamás: Koszovó – független állam, életképes gazdaság? in <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00070/pdf/020-032.pdf> (2013.11.13. 18:35)

¹⁰⁰ Kazinczy Eszter: Koszovó – Időzített bomba, vagy a balkáni rendezés utolsó lépése in http://www.balkancenter.hu/pdf/koszovo_kazinczyeszter.pdf (2013.11.13. 19:10)

A termelés alacsony szintje következtében kirívóan magas a munkanélküliség, és ez Koszovó egyik legégetőbb gazdasági problémája.

A hazautalások stabil forrásai a deviza beáramlásának, legfőképpen Németországból és Svájcból, arányuk meghaladja a GDP 10%-át, de lassabban növekednek, mint az előző években. A kisebb belső kereslet is megjelent a csökkenő import adatokban.

Az önálló monetáris politika keretei limitáltak Koszovó számára, mivel Montenegróhoz hasonlóan bevezette az eurót, mint fizetőeszköz, az infláció viszont sokkal magasabb az eurózónában tapasztalhatónál. Az energia és élelmiszerárak jelentős emelkedése dupla számjegyű inflációhoz vezetett 2011 elején, márciusban elérte a 10,8%-ot is, ami főként az importált termékek magas ára miatt történt meg, majd az alacsonyabb élelmiszeráraknak és a mérséklődő keresletnek köszönhetően csökkenni kezdett. Ez az adat 2012 márciusában megfeneklett 0,6 %-nál, majd decemberre 3,7%-ra kúszott fel.¹⁰¹ A maginfláció az egész időszak alatt stabil volt, 1% körüli.

Figyelembe véve a tényt, hogy az ország egyoldalúan bevezette az eurót, és korlátozott a hozzáférése a hitelpiacokhoz, a megfontolt fiskális politika elengedhetetlen a makroökonómiai stabilitás eléréséhez. Az IMF 2011. június és december között sikeresen átmonitorozta a koszovói személyzetet, és 2012 áprilisa óta támogatja a költségvetés kiigazítását egy 106,6 millió eurós készenléti hitelmegállapodás (Stand-By Arrangements, SBA) keretében. Ennek köszönhetően a koszovói hatóságok beleegyeztek, hogy az éves költségvetés deficitét 2%-alatt tartják.¹⁰² Koszovónak nincsen hozzáférése a nemzetközi tőkepiacokhoz, és a hitelminősítő ügynökségek még nem értékelték, mint országot.

A folyó fizetési mérleg hiánya tovább mélyült 2011-ben 672 millió euróra, ennek oka a magas külkereskedelmi mérleg hiány.¹⁰³

A gazdasági válság nem érintette olyan mélyen a tartományt, mivel nincsen túlságosan integrálódva a világgazdaság folyamataiba. Az IMF 2013-ra 2%-os, míg 2014-re 4,3%-os reál GDP növekedést vár.

Az USA-ból származó adományok csökkentek az utóbbi években. 2012-ben 67,45 millió dollár, míg 2013-ban 57,669 millió dolláros segélycsomag érkezett Koszovóba. A támogatási program keretében erősítik a Koszovói Rendőri Szolgálatot, az igazságszolgáltatási rendszert,

---

¹⁰¹ EBRD: Document of the European Bank for Reconstruction and Development: Strategy for Kosovo, 1 May 2013, 9.o. in <http://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/kosovo-strategy.pdf> (2013.11.13. 19:42)

¹⁰² EBRD: Document of the European Bank for Reconstruction and Development: Strategy for Kosovo, 1 May 2013, 9.o. in <http://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/kosovo-strategy.pdf> (2013.11.13. 19:42)

¹⁰³ KPMG: Investment in Kosovo, 2013, 14.o. in <http://www.kpmg.com/AL/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Brochures/Documents/2013-Investment-in-Kosovo-website.pdf> (2013.11.13 14:25)

és a helyi kormányzatot, illetve segítik a személyzeti ellátást rendőri és bírói téren az EULEX-ben. Az amerikaiak támogatják továbbá a felsőoktatás minél szélesebb körű fejlesztését.¹⁰⁴

Fontos megemlíteni, hogy a Németországból, Svájc-ból, Olaszországból és a skandináv államokból származó hazautalások becslések szerint a GDP 10-15%-át teszik ki, míg a támogatók és az általuk finanszírozott tevékenységek 7,5%-át.¹⁰⁵ Ezeknek az adományoknak a felét fogyasztásra költik el.¹⁰⁶ Koszovó nagyban függ a nemzetközi segélyektől, ám ezek csökkentek az utóbbi években. Mint már említettem, Koszovó 2013-ban 71,4 millió eurós segélyt kap az IPA keretében az EU-tól, ami támogatást jelent a jogállamiság kiépítése, a gazdaság stabilizálása és a közigazgatás reformja terén.

Koszovó 2009-ben vált tagjává a Világbank egyik szakosított intézetének, a Nemzetközi Pénzügyi Társaságnak (International Finance Corporation – IFC), amelynek célja a magánbefektetések támogatása által elősegíteni a gazdasági növekedést, különösképpen a fejlődő országokban. A csatlakozás óta az IFC befektetései Koszovóban 390 millió dollárt tesznek ki, amelynek nagy része szindikált hitelek formájában történik a magas kockázati tényező következtében. Az IFC tanácsadói szolgáltatásokat nyújt a befektetői környezet javítása, és a magánszektor minél szélesebb, az infrastruktúra fejlesztésére irányuló projektekbe való bevonása érdekében.¹⁰⁷

A privatizációs folyamat minél hatékonyabb lebonyolítása elengedhetetlen. A privatizált vállalatok nagy része mezőgazdasággal foglalkozott, míg a második helyen a kereskedelmi cégek álltak. A KPMG jelentése szerint számos jó befektetési lehetőség található az országban, a viszonylag kiaknázatlan természeti erőforrások, a fiatal népesség, az alacsony bérszínvonal és a növekvő gazdaság miatt.

Koszovó területének 50%-a mezőgazdaságilag megművelhető terület. A nagymértékű mezőgazdasági termelés bizonyos szintű szociális hálót biztosít a szegény rétegeknek és az idős embereknek, akik esetében sokszor megélhetési gazdálkodásról beszélhetünk. Az étkezésre fordított kiadások a háztartások összes kiadásának a 60%-át teszik ki a térségben. A mezőgazdasági üzemek nagyon kisméretűek, és általában félig önellátóak. Az állami cégek privatizációjának következtében, a gazdaságok 97%-a kisebb, mint 5 hektár, míg kevesebb, mint 1%-a 10 hektár feletti birtokmérettel rendelkezik. Az állomány mérete hasonlóképpen

¹⁰⁴ Congressional Research Service: Steven Woehrel: Kosovo – Current Issues and U.S. Policy, May 7 2013, 8-11.o. in <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21721.pdf> (2013.11.15. 9:18)

¹⁰⁵ Embassy of Switzerland in Kosovo: Economic report Kosovo 2013, 2.o. in http://www.s-ge.com/en/filefield-private/files/42915/field_blog_public_files/18995 (2013.11.14, 23:20)

¹⁰⁶ UNDP: Kosovo Remittance Study, 2010, in <http://www.bqk-kos.org/repository/docs/Final-english.pdf> (2013.11.14. 23:33)

¹⁰⁷ IFC : IFC in Kosovo in http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/region_ext_content/regions/europe+middle+east+and+north+africa/ifc+in+europe+and+central+asia/countries/kosovo+country+landing+page (2013.11.14. 20:45)

kicsi, háztartásonként 1-3 marha.¹⁰⁸ A mezőgazdaság és élelmiszer-feldolgozó ipar fejlesztése perspektíva lehet bizonyos jövőbeni befektetések számára.

Az ország természeti erőforrásai alkalmasak lennének téli turizmus kialakítására, figyelembe véve, hogy legmagasabb hegycsúcsa a Deravica 2656 méter magas, ám e térségek jelentős mértékű felújítást igényelnek.

Koszovó villamosenergia ellátását két hőerőmű végzi, a Koszovó A és a Koszovó B. Az összes termelt villamos energia 98%-a származott belőlük 2011-ben, míg a maradék 2%-ot több kisebb vízerőmű termelte ki.¹⁰⁹ Az általam készített nem reprezentatív felmérés eredményei szerint a lakosság jelentős részének problémái vannak az áramellátás folytonosságával, így ezen a téren is befektetésekre szorul a tartomány.

A Világbank évente készít egy 189 országot vizsgáló felmérést, és rangsorolja őket 10 mutató alapján, amelyek a vállalkozási környezetet értékelik. A legutóbbi, 2014-es lista 2013 júniusáig vizsgálja az adatokat, és Koszovó összesítésben a 86. helyen áll, 10 helyet javítva az előző évben elért pozíciójához képest. A legjobb helyezést (28), a hitelhez jutás tekintetében, míg a legrosszabb eredményt (138), a kereskedelmi szerződések kikényszerítésének területén érte el a tartomány, ám az építési engedélyek kezelése terén elért státusz (136) sem túl sok bizalomra ad okot. (melléklet, táblázatjegyzék: 2) A lista első 5 helyezettje az elsőől az ötödikig Szingapúr, Hong Kong, Új-Zéland, USA és Dánia.¹¹⁰

Koszovó gazdasága nem exportorientált, és nem rendelkezik a külföldi befektetések vonzásához szükséges infrastruktúrával. Ezen felül intézményei nem elég hatékonyak, így nem tudnak munkahelyeket biztosítani a fiatal generációnak. A korrupció burjánzik, a Transparency International 2012-es rangsorán Koszovó a 105. helyet foglalja el, Gambia és Mali között.¹¹¹ A betegeskedő energiaszektor és a megfelelő közlekedési létesítmények hiánya költségessé teszik a termelést és a kereskedelmet, akadályozzák az ipari termelés fejlesztését és a befektetéseket.

---

¹⁰⁸ European Commission – Agriculture and Rural development : Kosovo – Agriculture and Enlargement in http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/countries/kosovo/profile_en.pdf (2013.11.13. 17:49)

¹⁰⁹ KPMG: Investment in Kosovo, 2013, 18.o. in <http://www.kpmg.com/AL/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Brochures/Documents/2013-Investment-in-Kosovo-website.pdf> (2013.11.13 14:25)

¹¹⁰ World Bank, Doing Business Report: <http://www.doingbusiness.org/Rankings> (2013.11.14. 20:47)

¹¹¹ Transparency International: Corruption perceptions index 2012 in <http://cpi.transparency.org/cpi2012/results/> (2013.11.14. 23:07)

A 2013-as költségvetés 30 millió eurót szán az R6-os autópálya megépítésére Macedónia irányába, illetve 220 millió eurót az R7-es sztráda befejezésére Albánia felé, annak a hosszú távú tervnek a keretében, amely a koszovói úthálózat fejlesztését tűzte ki céljául.¹¹²

5.2 Munkaerő-piaci helyzet

A munkanélküliségi ráta Koszovó statisztikai hivatala szerint 30,9%-os, míg a KPMG 2013-as elemzése 45,1%-ról ír. Ez az adat a nők, a fiatalok, illetve a képzetlen lakosság esetében még magasabb. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében a munkanélküliség csak 15,6%-os, míg az iskolai végzettséggel nem rendelkezők esetében ez a szám 62,5%.¹¹³

Megfigyelhető, hogy a legmagasabb foglalkoztatás július és szeptember között koncentrálódik, ami a mezőgazdaságtól és az építőipartól való függésre utal. Az összes munkanélküli 32%-a 15-24 év közötti Koszovóban, ez aggodalomra ad okot.¹¹⁴ A svájci nagykövetség adatai szerint a munkanélküliség a 25 év alattiak körében a 70%-ot is eléri.¹¹⁵ A koszovói állampolgároknak vízumra van szükségük a külföldi munkavállaláshoz, így az nehezebb számukra, ezért ezek a fiatalok gyakran a szervezett bűnözés keretein belül találják meg a számításait.

A koszovói életnek és munkaerő-piacnak fontos eleme a magas migráció, ami valamilyen szinten enyhíti a munkaerő-piaci nyomást. A külföldi munkavállalás másik előnye, hogy a hazatérő migránsok tapasztalatot és új készségeket hoznak a belföldi piacra.

5.3 Részvétel regionális integrációban

Az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamat felgyorsítása, és a szabad piac szabályainak minél gördülékenyebb elsajátítása érdekében közép-európai országok, 1992-ben megkötötték a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodást (Central European Free Trade Agreement – CEFTA). Ma a CEFTA 7 tagállammal rendelkezik, így Albánia, Bosznia-Hercegovina, Macedónia, Moldova, Montenegró, Szerbia és az UNMIK.

Koszovó 2007 júliusában nyert felvételt a CEFTA tagjai közé, 8 hónappal a megállapodás aláírása után. A csatlakozási szerződést az UNMIK írta alá Koszovó a nevében. A függetlenség kikiáltása óta Koszovót továbbra is az UNMIK képviseli a szervezetben.¹¹⁶ Figyelembe véve, hogy hogy Koszovó jövőbeni gazdasági fejlődése a termelésen és az exporton alapul, a

¹¹² Embassy of Switzerland in Kosovo: Economic report Kosovo 2013, 4.o. in http://www.s-ge.com/en/filefield-private/files/42915/field_blog_public_files/18995 (2013,11,14, 23:20)

¹¹³ Kosovo Agency of Statistics: Results of the Kosovo 2012 Labour Force Survey

¹¹⁴ Kosovo Agency of Statistics: Results of the Kosovo 2012 Labour Force Survey

¹¹⁵ Embassy of Switzerland in Kosovo: Economic report Kosovo 2013, 1.o. in http://www.s-ge.com/en/filefield-private/files/42915/field_blog_public_files/18995 (2013,11,14, 23:20)

¹¹⁶ Az ENSZ BT 1244. határozatának hatályban maradása következtében az UNMIK folytatja Koszovó képviseletét a különböző nemzetközi fórumokon, mint például a Biztonsági Tanács vagy a CEFTA.

CEFTA megfelelő perspektívának tűnt a célok elérésére. A szabadkereskedelmi övezet tagjaként, Koszovó számára megnyílt egy 20 millió fős piac, illetve szabaddá vált a kereskedelmi és technológiai innovációk beáramlása.¹¹⁷

Koszovó nem tudta kihasználni ezeket a lehetőségeket. A függetlenség kikiáltása után több CEFTA tagállam, Moldova, Bosznia-Hercegovina és Szerbia nem ismerte el Koszovót, csak az UNMIK képviselőjével voltak hajlandók tárgyalóasztalhoz ülni a szabadkereskedelmi térség tárgyalásain is. Ennek fő oka az volt, hogy 2008. december 4-e óta Szerbia és Bosznia-Hercegovina blokkolta a koszovói exportot, és nem engedélyezte a kérdéses státuszú állam áruinak az ő területükön keresztül történő szállítását. Ez 16,7%-os visszaesést okozott 2009-ben Koszovó exportjában.

Az exportproblémákkal küzdő koszovói cégeknek harmadik országot kellett találni árujuk célba juttatása érdekében, ami költségnövekedést eredményezett. Ez a jelenség az egyik oka volt annak, hogy a nemzetközi befektetők is elkerülték a térséget, mivel egy üzem létrehozása esetén nagyobb anyagi ráfordítást igényelt volna az áruk exportálása.¹¹⁸

Az UNMIK kijelentette, hogy a koszovói felirattal ellátott bélyegzők használata nem sérti az ENSZ BT 1244. sz. határozatát, sem a CEFTA megállapodást. A szerb és bosnyák akcióra válaszul 2011. július 27-én a koszovói kormány embargót adott ki a szerbiai áruk importjára, illetve 10%-os behozatali vámot a Bosznia-Hercegovinában készült termékekre. Az intézkedés célja az volt, hogy az EU nyomást gyakoroljon Belgrádra a koszovói export blokkolásának feloldását illetően.¹¹⁹ 2011.szeptember 2-án Brüsszelben Belgrád és Pristina képviselői megállapodtak, hogy a jövőben Szerbia elfogadja a koszovói jelzéssel ellátott termékeket, míg Koszovó beleegyezett, hogy ilyen esetekben felhagy az állami jelképek, címerek, a koszovói zászló illetve a köztársaság szó használatával.¹²⁰ A megállapodás mindenképpen előrelendítette a CEFTA hatékonyságát, így jótékony hatással volt mindkét ország kereskedelmére. Néhány nappal később, Bosznia-Hercegovina bejelentette, ő is elfogadja a Szerbia és Koszovó közötti megállapodás feltételeit.¹²¹

---

¹¹⁷ GAP Institute for Advanced Studies: Kosovo in CEFTA – In or Out? , March 2011, 4.o , in http://www.institutigap.org/documents/72590_CEFTAEng.pdf (2013.11.13. 08:43)

¹¹⁸ GAP Institute for Advanced Studies: Kosovo in CEFTA – In or Out? , March 2011, 4.o , in http://www.institutigap.org/documents/72590_CEFTAEng.pdf (2013.11.13. 08:43)

¹¹⁹ OSW: Kosovo introduces an embargo on Serbian products in <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/ceweekly/2011-07-27/kosovo-introduces-embargo-serbian-products> (2013.11.13. 11:15)

¹²⁰ Balkaninsight: Tahiri: Customs Deal Confirms Kosovo Independence in <http://www.balkaninsight.com/en/article/edita-serbia-recognised-kosovo-s-independence> (2013.11.13. 11:24)

¹²¹ B92: Bosnia recognises Kosovo customs stamp in http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2011&mm=09&dd=16&nav_id=76431 (2013.11.13 11:28)

5.4 Külkereskedelem és működőtőke-áramlások

Koszovó külkereskedelme 2005-ről 2012-re 1213 millió euróról 2783 millió euróra növekedett. Az export értéke 56 millió euróról 276 millió euróra emelkedett, míg az import 1157 millió euróról 2507 millió euróra. 2012-ben a külkereskedelmi mérleg hiánya 2231 millió euró volt.(mellékletek, ábrajegyzék: 6.)

Koszovó fő exportpartnere a CEFTA, azon belül is legfőképpen Albánia és Macedónia. A 2008-tól 2011-ig tartó blokád ideje alatt Koszovó ezzel a két országgal próbálta helyettesíteni a számára ideiglenesen megszűnt szerb piacot. A CEFTA-ba irányuló export, az ország összkivitelének a 38,4%-át tette ki 2012-ben, míg a második fő célirány az EU, amelynek tagállamai közül kiemelkedik Olaszország a maga 17,3%-os részesedésével, míg az egész unió 28,2%-ban volt a koszovói export célállomása a tavalyi évben. Ezen kívül még említésre méltó kiviteli partner Svájc, amely ország 11,9%-ban részesedik a külföldre irányuló termékekből, illetve India 13,7%-al.

Koszovó legfőbb exportcikkei a feldolgozott termékek, amelyek a kivitel 38,1%-át jelentették 2012-ben, míg a nyersanyagok 33,6%-os részesedéssel bírnak. 2007-ben az export felét még a roncsautókkal való kereskedés tette ki, ám az UNMIK betiltotta a 8 évnél idősebb gépkocsik behozatalát, ezért ennek helyét átvette a fém újrahasznosítás.¹²²

A Koszovóba importált áruk 36,7%-a az EU-ból származott 2012-ben, míg 35,8%-a a CEFTA térségéből. A tartomány legfőbb importpartnere Szerbia 12,5%-al, míg a második helyen Németország áll 10,4 %-kal.¹²³

Koszovó legfőbb behozatali cikkei a feldolgozott termékek 22,9%-al, a nyersanyagok 18,4%-al illetve az étel és élő állat 17,2%-os részesedéssel.¹²⁴

Az ország gazdaságára jellemző, hogy túlságosan importfüggő, ami negatív hatással van a folyó fizetési mérlegre.¹²⁵

2008 decemberében Bush elnök bejelentette, hogy Koszovó, mint szegény ország, csökkentett tarifával exportálhat árut az USA-ba, de Koszovónak ilyen kedvezményes kereskedelmi megállapodása van az EU-val is.¹²⁶

¹²² Juhász József – Mislai Sándor: A koszovói függetlenség kikiáltásának politikai és gazdasági következményei, 5.o. in http://www.balkancenter.hu/pdf/juhasz-mislai_balkanmint01.pdf (2013.11.13. 18:00)

¹²³ Kosovo Agency of Statistics., External Trade Statistics 09 September 2013, 13.o. in http://esk.rks-gov.net/ENG/external-trade/publications/cat_view/14-external-trade/90-external-trade-statistics-2013

¹²⁴ Kosovo Agency of Statistics., External Trade Statistics 09 September 2013, 11.o. in http://esk.rks-gov.net/ENG/external-trade/publications/cat_view/14-external-trade/90-external-trade-statistics-2013

¹²⁵ KPMG: Investment in Kosovo, 2013, 14.o. in <http://www.kpmg.com/AL/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Brochures/Documents/2013-Investment-in-Kosovo-website.pdf> (2013.11.13 14:25)

¹²⁶ Congressional Research Service: Steven Woehrel: Kosovo – Current Issues and U.S. Policy, May 7 2013, 9.o. in <http://www.fas.org/sfp/crs/row/RS21721.pdf> (2013.11.15. 9:18)

A nettó külföldi tőkebefektetések (Foreign Direct Investments – FDI) Koszovóban 2011-ben 393,9 millió euró nagyságúak voltak. Az FDI 2009-ben alacsony szinten volt, ami a 2008-ban kezdődő gazdasági válság következményeként jelentkezett. A koszovói FDI szintje nagyban függ az eurózóna állapotától, abból az okból, hogy nagy része onnan érkezik.

Az FDI beáramlás 2010-ben emelkedett, majd jelentős növekedés 2011-ben érzékelhető, 393,9 millió eurós befektetéssel. (mellékletek, ábrajegyzék: 7.) 2012-ben mélypontra zuhant a beáramlás, és ennek a 228,6 millió eurónak a nagy részét Törökországból származó tőke tette ki, 65,6 millió euróval, második helyen Németország áll 49,5 millió euróval, míg a harmadik helyen Csehország 43,8 millió euróval. Ha megvizsgáljuk az FDI befektetések célszektorait, akkor megállapíthatjuk, hogy a legfőbb irány az ingatlanbefektetés volt 2012-ben 31,7 %-kal, és a felújítások illetve az infrastruktúra kiépítésének nagy igénye következtében ezt követik az építőipari beruházások 20,8%-al.¹²⁷

6. A KOSZOVÓI LAKOSSÁG VÉLEMÉNYE ÉS JÖVŐKÉPE – EGY PRIMER KUTATÁS EREDMÉNYEI

Kutatómunkám során készítettem egy angol nyelvű internetes kérdőívet, amelynek az volt a célja, hogy felmérje a mai koszovói társadalom körülményeit, és hozzáállását a nemzetközi szervezetekhez, illetve Koszovó jövőjét illetően. A felmérés nem reprezentatív, de a körülmények figyelembevételével felhasználható az adott társadalmi közeg elemzésére. Ebben a fejezetben csak a legfontosabb témák elemzése történik, az összes többi válasz és lehetőség esetén azoknak ábrázolása megtalálható a mellékletben. Egyes esetekben külön feltüntettem a szerb nemzetiségűek által adott válaszokat, de ezek értelmezésénél figyelembe kell venni a válaszadók alacsony számát.

Az űrlapot 304-en töltötték ki, akiknek 70%-a 19-29, 21%-a 30-45, 6 %-a 0-18, míg 3%-a 46-60 év közötti volt. A válaszok nemzetiség szerinti megoszlása majdhogynem tükrözi a valós etnikai összetételt, így a kérdőív kitöltőinek 91%-a albán, 3%-a szerb, míg 6%-a valamely más nemzetiségűnek vallotta magát.

A válaszadók 87%-a albán többségű, 4%-a szerb többségű míg 9%-a vegyes lakossági összetételű területen él. A válaszadók 82%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 16%-a pedig szakmával vagy érettségivel.

A szerb nemzetiségűek 75%-a szerb többségű, míg 25%-a kevert nemzetiségű területen, a magukat albán vagy koszovói nemzetiségűnek vallók 91%-a albán, 1%-a szerb, míg 8%-a vegyes lakosságú térségben lakik. Ezekből az adatokból leszűrhető, hogy a szerbek nagy része

¹²⁷Central Bank of Kosovo in <http://www.bqk-kos.org/?cid=2,124> (2013.11.14. 9:20)

egy enklávében él északon, de vannak településeik, amelyek elszórtan helyezkednek el a tartomány területén, így kevert nemzetiségű területként lettek jellemezve.

Az egy háztartásban élők átlagos száma 5, ami a patriarchális családmódellet jelenti a társadalmi struktúrában. Ez egy fejlődést gátló tényező a javak megosztása és elaprózódása következtében, ám a magas munkanélküliség folytán a szegényebb rétegek számára ez az egyetlen módja a megfelelő életkörülmények kialakításának.

A közbiztonság minőségét firtató kérdésre érkezett válaszok megosztottak, de egy érdekes tényre rámutatnak. 54% úgy tapasztalta, hogy nagyon nagy biztonságban élheti a mindennapjait Koszovó területén, 40% szerint nincs mitől félnie, míg 6% rossznak ítélte meg azt. (mellékletek, ábrajegyzék: 14.) Kiemelendő, hogy a szerb nemzetiségű válaszadók 75%-a egyáltalán nem elégedett a közbiztonsággal, és a negatív válaszadók 83%-a szerb nemzetiségi többséggel bíró területen él, ami alátámasztja, hogy az Észak-Koszovó területén dolgozó hatóságok munkája hagy kívánnivalót maga után.

A megkérdezettek 69%-a szerint a nemzetközi szervezetek jelenléte hozzájárul a közbiztonság javulásához, 31% szerint viszont nem. (mellékletek, ábrajegyzék: 15.) Csupán 38% ért egyet jelenlétükkel, 49% szerint lehetne hatékonyabb is a tevékenységük, míg 14% szerint nincsen szükség a szerepükre. A szerbek 75%-a úgy vélekedik, a nemzetközi intézmények nem járulnak hozzá a biztonságosabb mindennapok feltételrendszerének kialakításához, míg az albánok 68%-a ezzel ellentétesen nyilatkozott. Ennek az ellentmondásnak a fő oka, hogy az északon élő szerbek nem ismerik el az EULEX-et mint törvényes hatóságot, mivel a szerbek által elutasított Ahtisaari terv végrehajtását látják a misszióban.

A kérdőívet kitöltők 12%-a úgy nyilatkozott, hogy nem rendelkezik vezetékes vízzel a háztartásában. Ezen válaszok 86%-a albán többség által lakott területről érkezett, ami az ottani infrastruktúra elmaradottságára utal. A vízellátás Koszovó szerte nagy probléma, és a kérdőívekre adott szöveges válaszokból kiderül, hogy a vidéken, kisebb falvakban, élők kutak használatával helyettesítik a vezetékes ivóvizet. Az elektromos áramellátással kapcsolatban az interjúalanyok 67%-a tapasztalt problémákat mind a szerb mind az albán többség által lakott területeken nagymértékben. (mellékletek, ábrajegyzék: 18.) Ezek azok a háttérágazati problémák, amelyeknek a fejlesztése szükséges lenne a vonzó vállalkozói környezet kialakítása érdekében.

Az oktatás tekintetében is problémák mutatkoznak, mivel a válaszok 23%-a szerint nincsen elég iskolai férőhely a gyermekek számára. A magas színvonalú oktatás hiánya megakadályozza a későbbi munkanélküliséget és esetlegesen a szervezett bűnözés utánpótlásbázisát.

Figyelembe véve, hogy az űrlapot kitöltők nagyrészt felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, kifejezetten magas számnak tekinthető a 34%-os munkanélküliségi ráta, amelyet a 18 éves kor alatti válaszadók figyelmen kívül hagyásával mértem, ám ez az érték a 19-29 év közötti korosztály körében már magasabb, 40%-os.

Az alanyok 50%-a helyi vállalkozásnál, 22%-a nemzetközi szervezeteknél míg 29%-a egyéb helyen (tanár, vállalkozó, nemzetközi cég alkalmazottja) dolgozik. (mellékletek, ábrajegyzék: 21.) A nemzetközi intézmények Koszovóból való kivonulása esetén megszűnnének az ott betöltött munkahelyek, ami még magasabb munkanélküliségi rátához vezetne.

A helyiek 31%-a dolgozott már külföldön életében, és 58%-a tervezi, hogy a jövőben határon túl vállaljon munkát. (mellékletek, ábrajegyzék: 22-23.) A válaszadók 77%-ának van másik országban dolgozó rokona, és e személyeknek 45%-a pénzügyi támogatásra is számíthat, ami a hazautalásoknak a GDP-ben betöltött nagy szerepére utal. (mellékletek, ábrajegyzék: 24-25.) A támogatásban részesülők 18%-a úgy nyilatkozott, nem tudna a saját lábán megélni a hazautalások nélkül. (mellékletek, ábrajegyzék: 26.)

Koszovó pénzügyi és politikai helyzete a megkérdezettek 47%-a szerint némileg javult, 24%-uk szerint stagnál, 20%-uk úgy gondolja, hogy jelentősen javult, míg 10%-uk romlást tapasztalt ezen időszak alatt. (mellékletek, ábrajegyzék: 27.) Itt is megfigyelhető, a szerbek és albánok közötti véleménykülönbség. A szerb nemzetiségűek 50%-a szerint romlott a helyzet, 25-25%-uk válasza alapján pedig stagnál vagy némileg javult.

Az űrlap kitöltőinek a legnagyobb része, 33% azon a véleményen van, hogy Szerbiának 10 évnél is több időre van szüksége ahhoz, hogy elismerje Koszovót, 25%-uk szerint 5, 22%-uk szerint 3, míg 17% szerint legfeljebb egy évet kell várni erre. 15% úgy vélekedett, hogy Szerbia soha nem fogja elismerni Koszovót. (mellékletek, ábrajegyzék: 28.) A szerbek 87,5%-a úgy vélekedett, hogy az elismerés soha nem fog megtörténni, míg az albán válaszadók 33%-a azon a véleményen van, hogy több mint 10 évet kell várni erre, bár 25%-uk már 5 éven belül elképzelhetőnek tartja.

A felmérés résztvevőinek 91%-a támogatná Koszovó Európai Unióhoz való csatlakozását, 5%-uk nem foglal állást, míg 3%-uk nemmel voksolna egy ilyen jellegű népszavazáson. A szerb nemzetiségűek körében a támogatottság ebben a kérdésben csak 50%-os, mivel a tartomány az EU-ba való felvétele azt jelentené, hogy Koszovót az EU összes állama elismerte.

7. KONKLÚZIÓ

Koszovó a volt Jugoszlávia mind a mai napig aktív konfliktusokkal küzdő régiója. Függetlenségének 2008-as egyoldalú deklarálása ellenére helyzetének végleges rendezése még

várat magára, bár a jelenlegi folyamatok a teljes szuverenitásának jövőbeni teljes körű elismerésének esélyére engednek következtetni. A nemzetközi elismertséghez vezető út kulcsa a Szerbia által történő elfogadás, ami láncreakciót indítana be, és megnyitná az utat Koszovó előtt a nemzetközi szervezetek teljes jogú tagsága felé.

Az ENSZ, az EBESZ, az EU a NATO és más nemzetközi szervezetek a térségben 1999 után tett szerepvállalásának megítélése kétségtelenül pozitív. A szerb irányítású közigazgatás és rendfenntartás megszűnését követően szükség volt rájuk a demokratikus jogrend kiépítésének levezénylésében, illetve a békefenntartás kivitelezésében.

2008 után kezdetét vette az UNMIK hatásköreinek EULEX-misszióra történő átruházása, viszont ez komoly nemzetközi jogi, illetve társadalmi akadályokba ütközött, tekintettel arra, hogy a szerb kormányfő kijelentette, hogy bármely misszió csak az ENSZ BT hozzájárulásával nyerheti el legitimitációját Koszovó területén. Mivel Oroszország Szerbia régi szövetségese az ENSZ BT állandó tagja, az EULEX nem nyerhette el az e szerv által nyújtott, a teljesen legitim működéshez szükséges támogatást. Ezen a ponton felmerül a napjainkban oly sokat hangoztatott kérdés, az ENSZ döntéshozatal megreformálásának szükségessége. Ha Oroszország és Kína nem akadályozná az ENSZ BT döntéshozatalát, az észak-koszovói szerbek ragaszkodása következtében híd szerepet betöltő UNMIK elhagyhatná a térséget, és az EULEX egyedül, kevesebb koordinációval, hatékonyabb munkavégzésre lenne képes, illetve a szerbek lakta térségekben is könnyebben kiharcolható lenne az EU misszió legitimitációjának a tiszteletben tartása.

Koszovó legmélyrehatóbb problémája a szervezett bűnözés és ebből fakadóan a korrupció. A nemzetközi szervezetek a számukra biztosított körülmények között mindent elkövetnek a korrupció meggátolása érdekében, azonban bizonyos esetekben ők maguk keverednek káros ügyekbe. Előfordul, hogy a helyi bűnözői szervezetek a korrumpált rendőrökkel karöltve erősebb hatalmat képviselnek, mint a békefenntartó erők, így ez utóbbiak lehetőségei korlátozottak.

A nemzetközi közvélemény és Szerbia számára is aggodalomra ad okot, hogy Koszovó miniszterelnöke Hasim Thaci, annak az UCK-nak a volt vezetője, amely szervezet bizonyítékokkal igazolhatóan törvénytelen működés, fegyver-, és kábítószer-kereskedelem útján finanszírozta az 1999-es háborút. Tekintettel az UCK korábbi, szerb lakosság elleni merényleteire, feltételezhető, hogy amíg ennek a mára már hivatalosan megszűnt szervezetnek a volt vezetője áll Koszovó élén, Szerbia és a szerb emberek bizalma nem fog megerősödni feléjük, emellett mivel az UCK volt tagjai a mai szervezett bűnözés irányítói, Hasim Thaci demokratikus legitimitációja is megkérdőjelezhető.

Észak-Koszovónak a tartomány tűzfészkének az integrációja nem fejeződött be. Az áprilisi megállapodás bár az EU nyomására, de Szerbia közeledését eredményezte a végső megoldáshoz, vagyis a teljes függetlenség elismeréséhez, ám a provincia északi felén élő szerbek bojkottálják annak végrehajtását. 2013. november 17-én a korábbi atrocitások következtében addig soha nem látott biztonsági intézkedések közepette tartották a megismételt választásokat három mitrovicai körzetben, ami alátámasztja a nemzetközi békefenntartó erők további jelenlétének szükségességét.

Dolgozatom során részletesen elemeztem a tartomány elmúlt évekbeli teljesítményét, és arra a következtetésre jutottam, hogy jelenleg a gazdasági fundamentumok nem adták a teljesen önálló, nemzetközi szervezetek segítségét nélkülöző államiség létrejöttéhez. Az EULEX szerepvállalása a jelenlegi mandátum 2014-es lejártá után is szükséges, a KFOR erői pedig elengedhetetlenek a békefenntartás megvalósításához.

Kutatómunkám eredményeképpen megállapítható, hogy Koszovó infrastruktúrája elmaradt, a vonzó vállalkozói környezet kiépítése pedig szükséges lenne a beruházások vonzásához. A lakosság nem bízik meg teljes mértékben a nemzetközi szervezetekben, azonban nagy része elismeri, hogy szerepük nélkülözhetetlen a közbiztonság megteremtéséhez. A munkanélküliségi ráta európai szinten kiemelkedően magas, a lakosság nagyban függ a hazautalásoktól, az állam pedig az USA és az EU támogatásaitól. Az állampolgárok pozitívan tekintenek az európai integrációs folyamatokra, és támogatják az EU-hoz való csatlakozást, bár a közeli jövőben még nem látnak esélyt Koszovó Szerbia által történő elismerésére.

Mindezek figyelembevételével arra a következtetésre jutottam, hogy a függetlenség eléréséig még rögzös út vezet Koszovó számára, de elérhető távolságban van. A különböző nemzetközi szervezetek tagszervezeteibe (pl. IFC, EIB) történő tagság elnyerése mindenképpen bizonyítja a tartomány egyre szélesebb körű elfogadását. A 2013.áprilisi Belgrád és Pristina közötti megállapodás olyan gesztus Szerbia részéről, ami előrelépésként értékelendő a felek kapcsolatában. A teljes szuverenitás elnyerésének legfőbb akadályát ma már nem Szerbiában, hanem az Észak-Koszovóban élő szerb kisebbség ellenállásában látom. A jogállamiság teljes körű kiépítéséhez szükséges a bűnüldöző szervek megfelelő felkészítése, a korrupció kiküszöbölése. Elengedhetetlen az alapvető infrastrukturális ágazatok, mint az áram és a vízellátás, akadálymentes működésének biztosítása a külföldi befektetők számára vonzó környezet kialakításához.

A térség kiemelten fontos az EU számára is, mivel a Nyugat-Balkán országai, mint az EU-val közvetlen határos európai térség a közeljövőben az integráció tagjaivá válhatnak.

IRODALOMJEGYZÉK

Könyvek:

1. Juhász József: A délszláv háborúk.; Napvilág Kiadó, Budapest, 1997
2. Juhász József: Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula, Budapest, 1999
3. Juhász József-Magyar István-Tálas Péter-Valki László: Koszovó – Egy válság anatómiája. Osiris, Budapest, 2000
4. Madeline Albright: Egy bevándorló külügyminiszter emlékiratai, Geopen, 2004
5. P.Ramet: Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1991. Indiana University Press, Bloomington-Indianapolis, 1992, 194.o ill.199.o.
6. Slijepcevic, Djoko : Über die serbisch-albanischen Beziehungen im 19. Jahrhundert 1. In: Shêjzat 1973/9-12. 340.o.

Tanulmányok:

7. A. Bebler: A föderalista kommunizmus jugoszláv modellje. In: Európai Szemle, 1992. 3. sz.
8. Balla Lóránt–Foodor Attila–Sipos István: Kérdések és dilemmák – Koszovó függetlenségének három éve. In: Európai Tükör, 2011/6.
9. Czifra Dóra: Humanitárius intervenció és államépítés Koszovóban. In Dél-Kelet Európa – South-East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2. , Winter 2010/4
10. Halász Iván: A válságkezelő nemzetközi igazgatás Koszovóban. In Pro Minoritate, 2005/tavaszi
11. Huszka Beáta: Történelmi egyezmény Észak-Koszovóról: az EU – diplomácia sikere. In MKI-elemzések, 2013/4.
12. Juhász József : Koszovó útja a függetlenségig. In: Nemzet és Biztonság, 2008 (1.évf.)
13. Krenar Gashi: Kosovo. In Freedom House: Nations in Transit 2013
14. Makai József: Szerbiai erőátcsoportosítás: Koszovó elszakadása és a szerb kormány bukása. In: Nemzet és Biztonság, 2008 (1. évf.) 4. sz.
15. Márkus László: A koszovói albán maffia : rémkép vagy valóság? In Nemzet és Biztonság, 2008.(1.évf.) 5.szám
16. Mihailo Crnobrnja: Szerbia és az Európai Unió. In Dél-Kelet Európa – South East Europe International Relations Quarterly Vol. 1 No. 2 ,summer, 2010/2
17. Sipos Péter: Szovjetunió és Jugoszlávia, 1945-1955 In: História;1992/04.
18. Szilágyi Imre: A koszovói EULEX-misszió. In MKI-tanulmányok, 2009/5
19. Transparency International: Corruption & peacekeeping: Strengthening peacekeeping and the United Nations, October 2013
20. Vadas Eszter: Koszovó: Időzített bomba vagy a balkáni rendezés utolsó lépése. In: Palánkai Tibor-Benczes István- Szent-Iványi Balázs (szerk.): 3 éve az 50 éves EU-ban. Budapest, 2008, BCE Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 276. o.

Internetes források:

21. Aljazeera: Why Kosovo but not Palestine? in <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/201110292016107881.html> (2013.11.09. 10:02)
22. B92: Bosnia recognises Kosovo customs stamp in http://www.b92.net/eng/news/region.php?yyyy=2011&mm=09&dd=16&nav_id=76431 (2013.11.13 11:28)OSW: Kosovo introduces an embargo on Serbian products in <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/ceweekly/2011-07-27/kosovo-introduces-embargo-serbian-products> (2013.11.13. 11:15)
23. B92: Tadic: Samo preko SB UN in http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2008&mm=02&dd=08&nav_id=284200 (2013.11.08. 22:01)
24. CEB: Kosovo to become member of the CEB in <http://www.coebank.org/Upload/infocentre/communiques/en/347.pdf> (2013.11.10. 17:10)
25. Central Bank of Kosovo in <http://www.bqk-kos.org/?cid=2,124> (2013.11.14. 9:20)
26. Congressional Research Service: Steven Woehrel: Kosovo – Current Issues and U.S. Policy, May 7 2013, In <http://www.fas.org/srg/crs/row/RS21721.pdf> (2013.11.15. 9:18)

27. DW: Kosovo question still divides the EU in <http://www.dw.de/kosovo-question-still-divides-eu/a-16226802> (2013.11.09. 12:19)
28. EBRD: Document of the European Bank for Reconstruction and Development: Strategy for Kosovo, 1 May 2013, In <http://www.ebrd.com/downloads/country/strategy/kosovo-strategy.pdf> (2013.11.13. 19:42)
29. EBRD: Kosovo to become member of the EBRD in <http://www.ebrd.com/pages/news/press/2012/121116a.shtml> (2013.11.10. 15:56)
30. Embassy of Switzerland in Kosovo: Economic report Kosovo 2013, In http://www.s-ge.com/en/filefield-private/files/42915/field_blog_public_files/18995 (2013.11.14. 23:20)
31. EULEX Kosovo: <http://www.eulex-kosovo.eu/images/press/Basic-feb-2013.jpg> (2013.11.10. 10:14)
32. EUR-LEX: A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak – az Európai Unió és Koszovó közötti stabilizációs és társulási megállapodásról szóló megvalósíthatósági tanulmányról, 2012.10.10, 4-5.o. in <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0602:FIN:HU:PDF> (2013.11.10. 19:00)
33. European Commission – Agriculture and Rural development : Kosovo – Agriculture and Enlargement. In http://ec.europa.eu/agriculture/enlargement/countries/kosovo/profile_en.pdf (2013.11.13. 17:49)
34. European Commission: Commission Staff Working Document: Kosovo – 2013 Progress Report, in http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/brochures/kosovo_2013.pdf (2013.11.10. 17:45)
35. Europolitics: EU-KOSOVO association negotiations kick off in <http://www.europolitics.info/eu-kosovo-association-negotiations-kick-off-art356304-44.html> (2013.11.10. 16:49)
36. GAP Institute for Advanced Studies: Kosovo in CEFTA – In or Out? , March 2011, In http://www.institutigap.org/documents/72590_CEFTAEng.pdf (2013.11.13. 08:43)
37. Grolmusz Viola Csilla: A koszovói konfliktus és Oroszország. In
38. <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
39. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/7252874.stm#map> (2013.11.11. 17:07)
40. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=TPWWVB> (2013.11.09. 10:51)
41. HVG: Megfigyelő állam lett Palesztina az ENSZ-ben in http://hvg.hu/vilag/20121130_megfigyelo_allam_palesztina_ensz (2013.11.09. 10:14)
42. IFC : IFC in Kosovo in http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/region_ext_content/regions/europe+middle+east+and+north+afri+ca/ifc+in+europe+and+central+asia/countries/kosovo+country+landing+page (2013.11.14. 20:45)
43. Juhász József – Mislai Sándor: A koszovói függetlenség kikiáltásának politikai és gazdasági következményei. In http://www.balkancenter.hu/pdf/juhasz-mislai_balkanmint01.pdf (2013.11.13. 18:00)
44. Kálóczy Izabella – Kálóczy Péter: Koszovói ellentétek és a függetlenedés útja in http://www.grotius.hu/doc/pub/CVKPAV/2010_42_kaloczy_koszovo.pdf (2013.10.26. 10:54)
45. Kazinczy Eszter: Koszovó – Időzített bomba, vagy a balkáni rendezés utolsó lépése. In http://www.balkancenter.hu/pdf/koszovo_kazinczyeszter.pdf (2013.11.13. 19:10)
46. Kitekintő : Koszovó és a nemzetközi jog- a nagyhatalmi érdekek hálójában in http://kitekinto.hu/europa/2010/07/23/koszovo_es_a_nemzetkozi_jog_a_nagyhatalmi_erdekek_halojaban/2/#.UoXMYBo6KSo (2013.11.15. 8:43)
47. Kitekintő: Koszovó: Nem elég a politikai akarat in http://kitekinto.hu/europa/2013/11/06/koszovo_nem_eleg_a_politikai_akarat/#.Un4qqvk6KSp (2013.11.09. 13:32)
48. Kitekintő: Lelőtték az EULEX egyik tagját Koszovóban in http://kitekinto.hu/karpat-medence/2013/09/20/lelttek_az_eulex_egyik_tagjat_koszovoban/#.Un5mJvk6KSo (2013.11.09. 18:03)
49. Kitekintő: Súlyos incidensek a koszovói választásokon in http://kitekinto.hu/europa/2013/11/04/sulyos_incidensek_a_koszovoi_valasztasokon/#.Un4pSPk6KSo (2013.11.09. 13:29)
50. Kosovo Agency of Statistics., External Trade Statistics 09 September 2013, In http://esk.rks-gov.net/ENG/external-trade/publications/cat_view/14-external-trade/90-external-trade-statistics-2013
51. KPMG: Investment in Kosovo, 2013, In <http://www.kpmg.com/AL/en/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Brochures/Documents/2013-Investment-in-Kosovo-website.pdf> (2013.11.13 14:25)

52. NATO: Agreed Points on Russian Participation in KFOR in <http://www.aco.nato.int/resources/site7423/General/Documents/Agreement%20for%20Russian%20Participation.pdf> (2013.11.10. 11:07)
53. NATO: NATO's role in Kosovo in <http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/natos-role-in-kosovo.aspx> (2013.11.10. 8:38)
54. NATO: Secretary General's Annual Report 2012 in http://www.nato.int/cps/en/SID-F218AEC0-8DB0AF8E/natolive/opinions_94220.htm (2013.11.10 9:31)
55. NATO: Troop Numbers & Contribution Nations in <http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/troop-numbers-contributions.aspx> (2013.11.08. 16:06)
56. Oroszország hangja: Orosz KüM: Koszovó Szerbia területének részét képezi http://hungarian.ruvr.ru/2013_08_01/Orosz-KuM-Koszovo-Szerbia-teruletenek-reszet-kepezi/ (2013.11.09. 11:13)
57. OSCE on Kosovo in <http://www.osce.org/kosovo/100512> (2013.11.08. 14:17)
58. OSW: Kosovo introduces an embargo on Serbian products in <http://www.osw.waw.pl/en/publikacje/ceweekly/2011-07-27/kosovo-introduces-embargo-serbian-products> (2013.11.13. 11:15)
59. Szemlér Tamás: Koszovó – független állam, életképes gazdaság? In <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00070/pdf/020-032.pdf> (2013.11.13. 18:35)
60. Transparency International: Corruption perceptions index 2012 in <http://cpi.transparency.org/cpi2012/results/> (2013.11.14. 23:07)
61. UN Security Council resolution 1244 in <http://www.nato.int/kosovo/docu/u990610a.htm> (2013.11.08. 15:39)
62. UNDP: Kosovo Remittance Study, 2010, in <http://www.bqk-kos.org/repository/docs/Final-english.pdf> (2013.11.14. 23:33)
63. United Nations News Centre: Kosovo's declaration of independence did not violate international law – UN court <http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=35396&Cr=kosovo&Cr1#.Un3rvPk6KSo> (2013.11.09. 9:26)
64. United Nations: Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, 24 november 2008, 6.o. in http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2008/692 (2013.11.12. 20:09)
65. United Nations: Report of The Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo in <http://www.unmikonline.org/SGReports/S-1999-779.pdf> (2013.11.09. 20:43)
66. United Nations: Report of the Secretary-General on the United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, 10 june 2009, 2.o. in http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2009/300 (2013.11.12. 20:43)
67. United Nations: Secretary-General's statement to the Security Council on Kosovo in <http://www.un.org/sg/statements/?nid=3010> (2013.11.11. 16:16)
68. United Nations: The untold story of a diplomatic breakthrough in <http://www.un.org/en/events/tenstories/08/kosovo.shtml> (2013.11.09. 9:39)
69. United Nations: UNMIK Background in <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unmik/background.shtml> (2013.11.12. 19:58)
70. UNMIK: Unmik pillar 1 presentation paper in <http://www.docstoc.com/docs/95408706/UNMIK-PILLAR-Police-and-Justice> (2013.11.08 15:02)
71. Who recognized Kosova as an independent state? in <http://www.kosovothankyou.com/> (2013.11.18. 23:46)
72. World Bank, Doing Business Report: <http://www.doingbusiness.org/Rankings> (2013.11.14. 20:47)
73. Zilahi László: Koszovó és a nemzetközi jog. In http://www.republikon.hu/upload/5000087/Koszovo_zilahi_hu.pdf (2013.11.03. 7:51)

MELLÉKLETEK

I. Ábra illetve táblázatjegyzék:

Ábrajegyzék:

Ábrák:

1. ÁBRA: KOSZOVÓ ETNIKAI TÉRKÉPE
2. ÁBRA: KOSZOVÓ GDP-JE 2004-2012 JELENLEGI ÁRAKON
3. ÁBRA: GDP MEGOSZLÁSA SZÉKTOROK SZERINT
4. ÁBRA: REÁL GDP NÖVEKEDÉS A TÉRSÉG MÁS ORSZÁGAIVAL ÖSSZEHASO NLÍTVÁ 2006-2012
5. ÁBRA: AZ EGY FŐRE JUTÓ GDP ALAKULÁSA 2004-2012 – A TÉRSÉG MÁS ORSZÁGAIVAL ÖSSZEHASONLÍTVÁ
6. ÁBRA: KÜLKERESKEDELMI EGYENLEG 2008-2012
7. ÁBRA: KÖZVETLEN KÜLFÖLDI TŐKEBEFEKTETÉS(FDI) 2007-2012

Saját kérdőív:

8. ÁBRA: KOR
9. ÁBRA: NEM
10. ÁBRA: NEMZETISÉG
11. ÁBRA: ÖN ALBÁN VAGY SZERB TÖBBSÉG ÁLTAL LAKOTT TERÜ-
LETEN ÉL KOSZOVÓBAN?
12. ÁBRA: HÁNY EMBER ÉL AZ ÖN HÁZTARTÁSÁBAN?
13. ÁBRA: ISKOLÁZOTTSÁG
14. ÁBRA: MILYEN A KÖZBIZTONSÁG AZ ÖN KÖRNYEZETÉBEN?
15. ÁBRA: MIT GONDOL, A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK JELENLÉTE
HOZZÁJÁRUL-E A KÖZBIZTONSÁGHOZ?
16. ÁBRA: EGYETÉRT A NEMZETKÖZI SZERVEZETEK JELENLÉTÉVEL
ÉS SZÜKSÉGESSÉGÜKKEL KOSZOVÓBAN?
17. ÁBRA: VAN-E VEZETÉKES VÍZ AZ ÖN HÁZTARTÁSÁBAN?

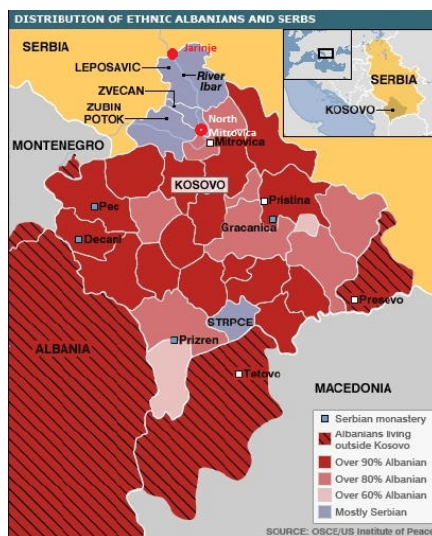
18. ÁBRA: TAPASZTALT-E PROBLÉMÁKAT AZ ÁRAMELLÁTÁSSAL KAPCSOLATBAN?
19. ÁBRA: VAN-E A GYERMEKEK SZÁMÁRA ELÉG ISKOLAI FÉRŐHELY AZ ÖN RÉGIÓJÁBAN?
20. ÁBRA: VAN MUNKÁJA?
21. ÁBRA: ÖN NEMZETKÖZI SZERVEZETNÉL VAGY HELYI VÁLLALKOZÁSNÁL DOLGOZIK?
22. ÁBRA: DOLGOZOTT-E VALAHA KÜLFÖLDÖN?
23. ÁBRA: TERVEZI-E A JÖVŐBEN A KÜLFÖLDÖN VALÓ MUNKAVÁLLALÁST?
24. ÁBRA: VANNAK KÜLFÖLDÖN DOLGOZÓ ROKONAI?
25. ÁBRA: NYÚJTANAK ÖNNEK ANYAGI SEGÍTSÉGET?
26. ÁBRA: AZ Ő SEGÍTSÉGÜK NÉLKÜL MEG TUDNA ÉLNI KOSZOVÓ TERÜLETÉN?
27. ÁBRA: MIT GONDOL, HOGYAN VÁLTOZOTT A GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI HELYZET KOSZOVÓBAN AZ ELMÚLT 5-10 ÉVBEN?
28. ÁBRA: LÁT-E ESÉLYT A JÖVŐBEN ARRA, HOGY SZERBIA ELISMERJE KOSZOVÓT?
29. ÁBRA: TÁMOGATNÁ-E KOSZOVÓ FELVÉTELÉT AZ EURÓPAI UNIÓBA?

Táblázatjegyzék:

1. TÁBLÁZAT: AZ ELMARADOTT RÉGIÓK SZÖVETSÉGI FEJLESZTÉSI ALAPJÁNAK MEGOSZLÁSA
2. TÁBLÁZAT: A TÉRSÉG ORSZÁGAINAK ELÉRT HELYEZÉSE A VILÁGBANK, DOING BUSINESS RANGSORÁN - 2014

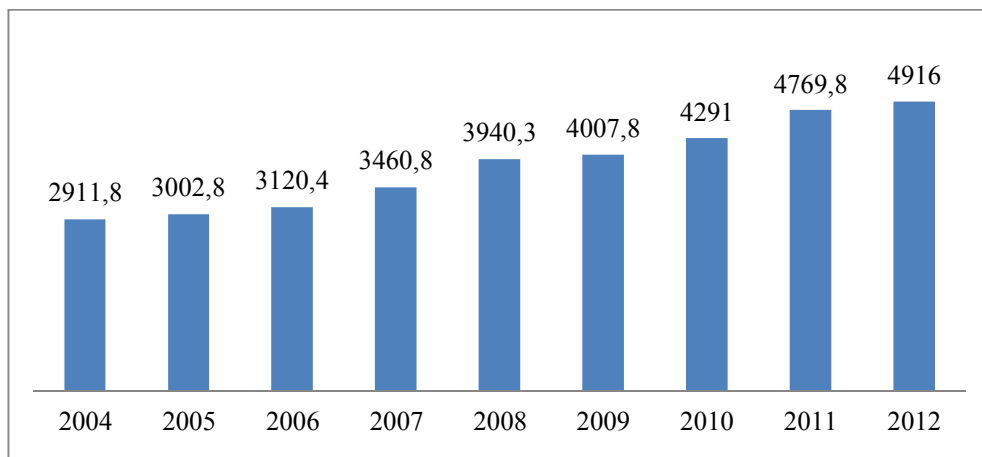
Ábrák:

1. Koszovó etnikai térképe:

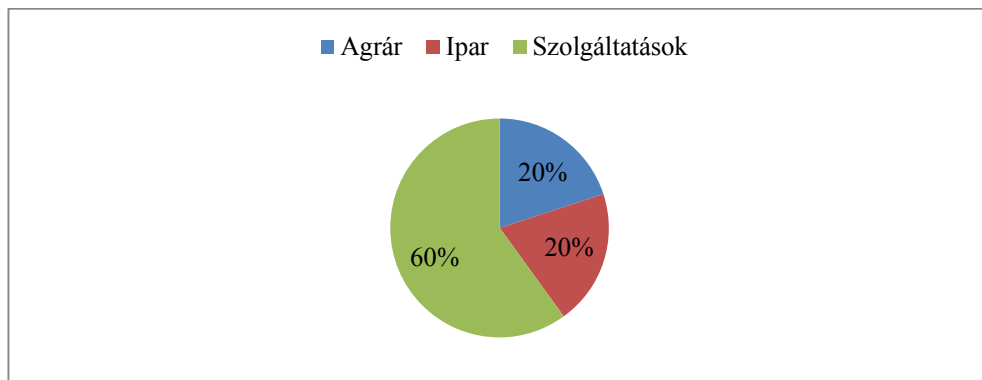
Forrás: EBESZ

2. Koszovó GDP-je 2004-2012 folyó áron (millió euró)

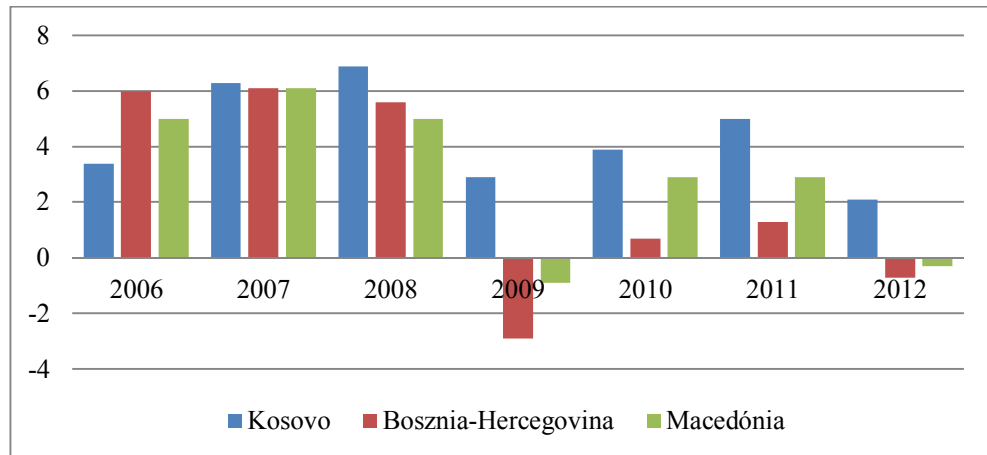
Forrás: Saját készítés a Koszovói Statisztikai Ügynökség adatai alapján

3. GDP megoszlása szektorok szerint

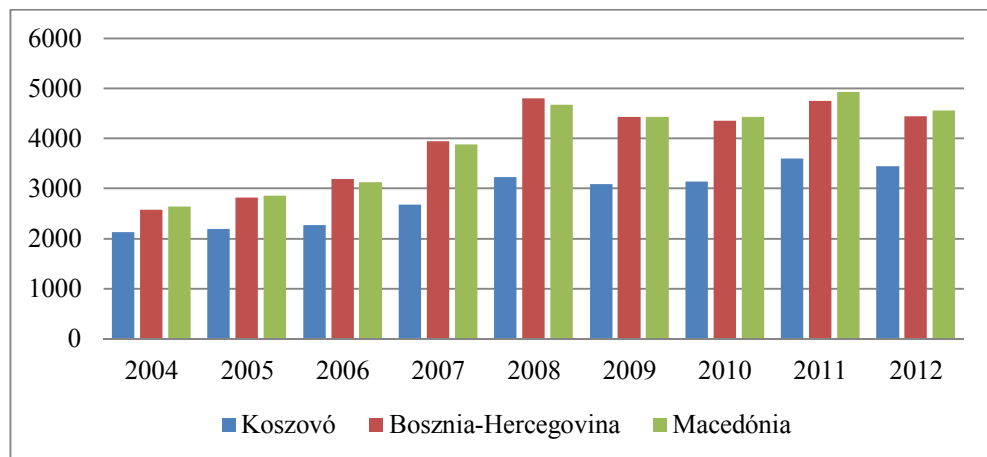
Forrás: Ministry of Foreign Affairs, Kosovo

4. Reál GDP növekedés a térség más országaival összehasonlítva 2006-2012(%)

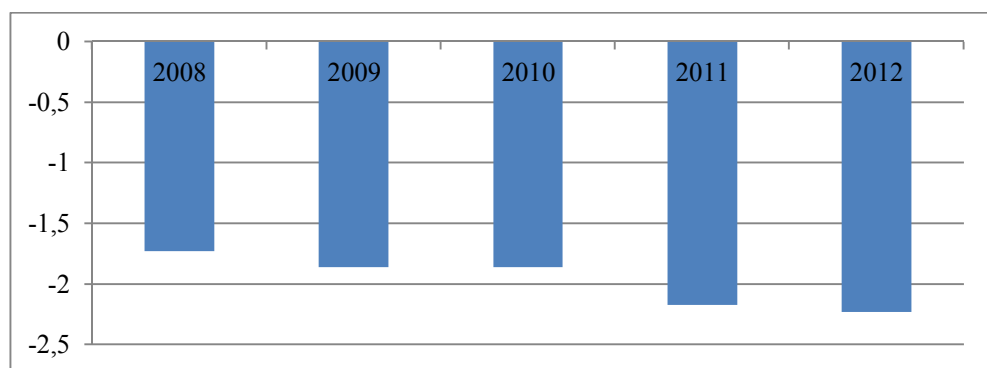
Forrás: IMF World Economic Outlook, April 2013

5. Az egy főre jutó GDP alakulása 2004-2012 (dollár) – a térség más országaival összehasonlítva

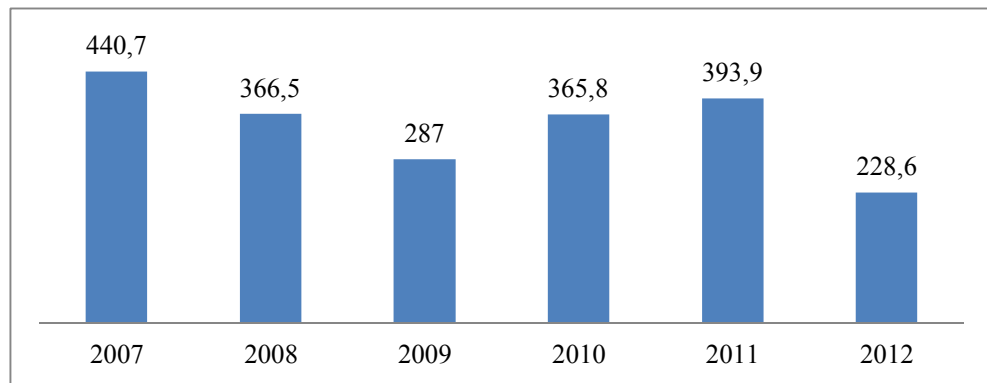
Forrás: Saját készítés a Világbank adatai alapján

6. Külkereskedelmi egyenleg 2008-2012 (milliárd euró)

Forrás: Saját készítés a Koszovói Statisztikai Ügynökség adatai alapján

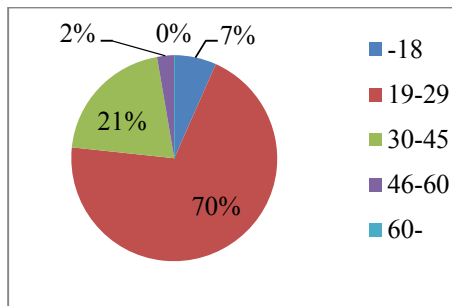
7. Közvetlen külföldi tőkebefektetés(FDI) 2007-2012 (millió euró)

Forrás: Saját készítés a Koszovói Központi Bank adatai alapján

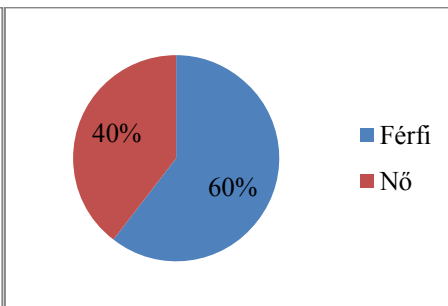
Saját kérdőív:

8. Kor

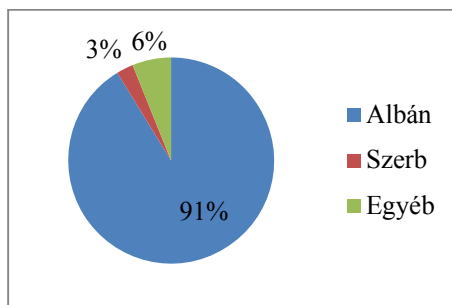
Forrás: Saját készítés

9. Nem

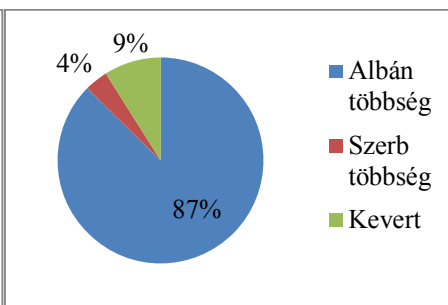
Forrás: Saját készítés

10. Nemzetiség

Forrás: Saját készítés

11. Ön albán vagy szerb többség által lakott területen él Koszovóban?

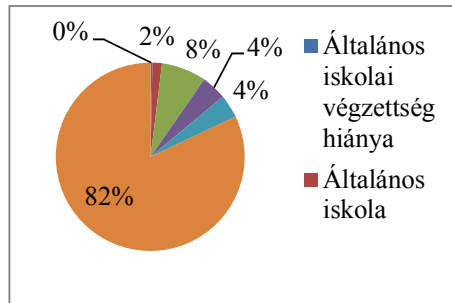

Forrás: Saját készítés

12. Hány ember él az ön háztartásában?

13. Iskolázottság

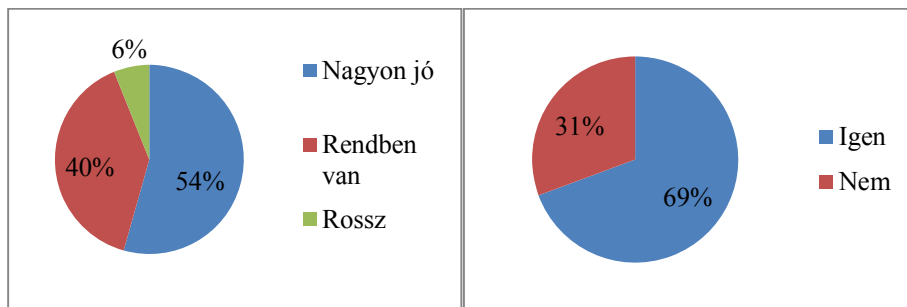
A válaszok kerekített átlaga: 5

Forrás: Saját készítés

14. Milyen a közbiztonság az Ön környezetében?

15. Mit gondol, a nemzetközi szervezetek jelenléte hozzájárul-e a közbiztonsághoz?

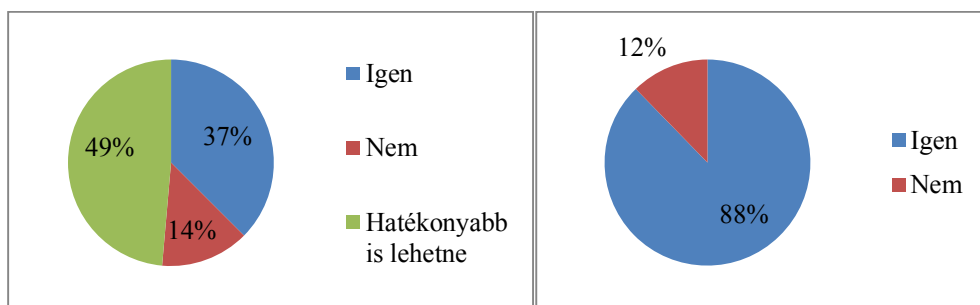

Forrás: Saját készítés

Forrás: Saját készítés

16. Egyetért a nemzetközi szervezetek jelenlétével és szükségességükkel Koszovóban?

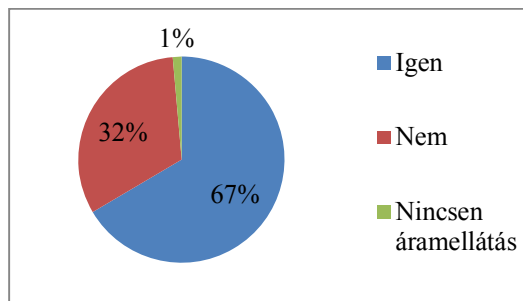
17. Van-e vezetékes víz az Ön háztartásában?

Forrás: Saját készítés

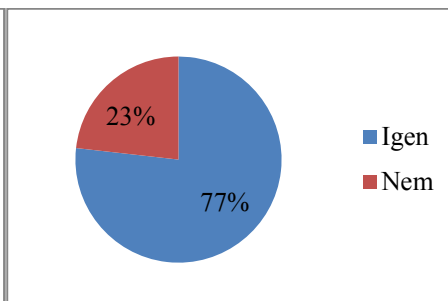
Forrás: Saját készítés

18. Tapasztalt-e problémákat az áramellátással kapcsolatban?

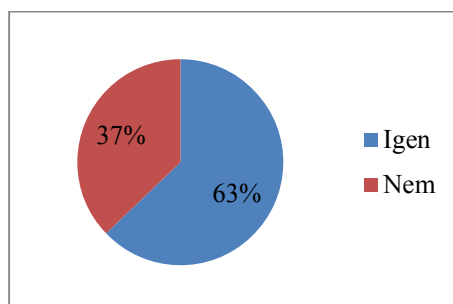
Forrás: Saját készítés

19. Van-e a gyermekek számára elég iskolai férőhely az ön régiójában?

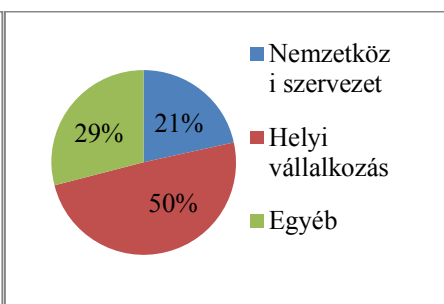
Forrás: Saját készítés

20. Van munkája?

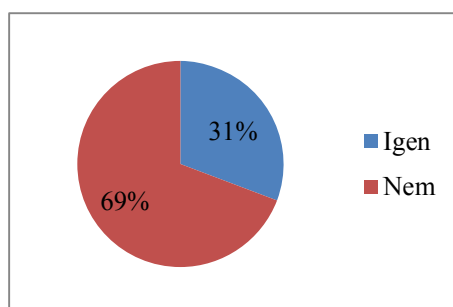
Forrás: Saját készítés

21. Ön nemzetközi szervezetnél vagy helyi vállalkozásnál dolgozik?

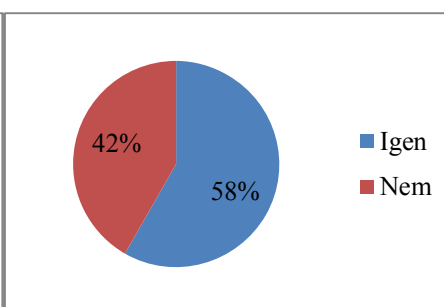
Forrás: Saját készítés

22. Dolgozott-e valaha külföldön?

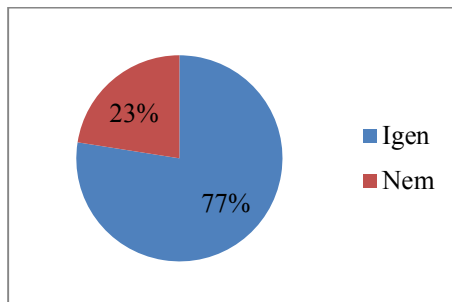
Forrás: Saját készítés

23. Tervezi-e a jövőben a külföldi munkavállalást?

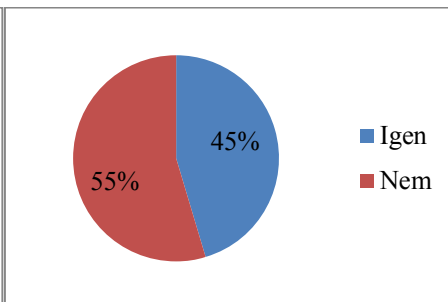
Forrás: Saját készítés

24. Vannak külföldön dolgozó rokonai?

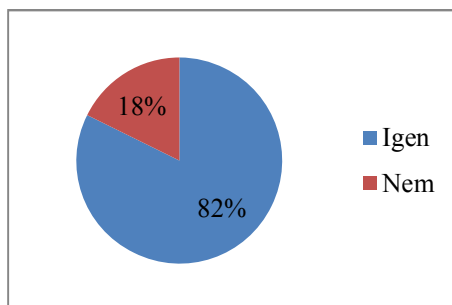
Forrás: Saját készítés

25. Nyújtanak önnek anyagi segítséget?

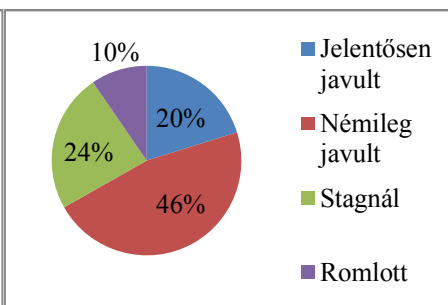
Forrás: Saját készítés

26. Az ő segítségük nélkül meg tudna élni Koszovó területén?

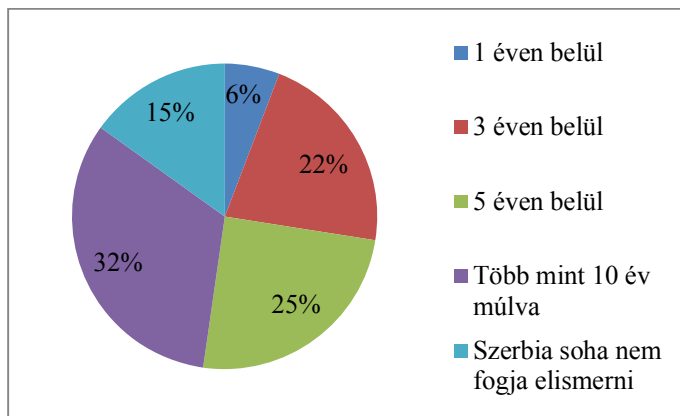
Forrás: Saját készítés

27. Mit gondol, hogyan változott a gazdasági és politikai helyzet Koszovóban az elmúlt 5-10 évben?

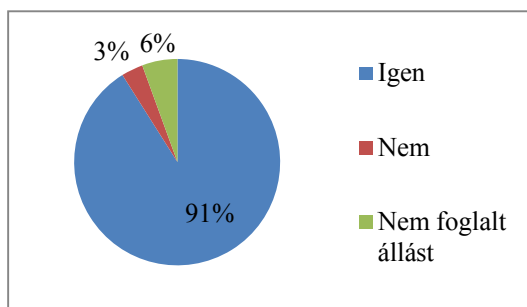
Forrás: Saját készítés

28. Lát-e esélyt a jövőben arra, hogy Szerbia elismerje Koszovót?

Forrás: Saját készítés

29. Támogatná-e Koszovó felvételét az Európai Unióba?

Forrás: Saját készítés

Táblázatok:

1. Az elmaradott régiók szövetségi fejlesztési alapjának megoszlása (%)

	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985
Bosznia	30,7	32,4	30,7	27,9
Montenegro	13,1	11,4	10,8	9,9
Macedónia	26,2	22,9	21,6	19,6
Koszovó	30,0	33,3	37,0	42,6

Forrás: P.Ramet: *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962-1991*. Indiana University Press, Bloomington-Indianapolis, 1992, 194.o ill.199.o. (az 1981-1985. évi adat előirányzat)

2. A térség országainak elért helyezése a Világbank, Doing Business rangsorán - 2014 (helyezés)

Bosznia-Hercegovina	Szerbia	Albánia	Horvátország	Koszovó	Montenegró	Macedónia
131.	93.	90.	89.	86.	44.	25.

Forrás: World Bank, Doing Business Report (2014)